

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

FEBRUARI 1 • 96

Myntningen av kopparklippingar 1624-1627 (1)

Polletter från Stockholms badinrättningar

Pris 20 kr

Numismatisk frågesport vid SNF:s julfest tisdagen 12 december 1995

- En av Sveriges 1700-talsregenter hade som valspråk "In deo spes mea". Vilken?
1 Fredrik I X Adolf Fredrik 2 Gustav III
- Det är inte ofta man möter myntsamlare i svenska romaner eller filmer. I en film av Ingmar Bergman har dock en myntsamlande amanuens huvudrollen. Vilken film är det?
1 Hets X Kris 2 Törst
- Kungliga Myntkabinetet flyttar under 1996 in i nya magnifika lokaler på Slottsbacken i Stockholm mitt emot Kungliga Slottet. Hur länge har KMK varit i sina nuvarande lokaler?
1 ca 40 år X ca 50 år 2 ca 60 år
- Året är 1540. Nedan ges några exempel på vad saker och ting kostade vid den tiden. En angivelse är fel – vilken?
1 Ett tjug ägg 1/2 öre X En bibel på svenska 10 öre 2 En tunna råg (114 liter) 5 mark
(1 daler = 3 mark, 1 mark = 8 öre)
- Sveriges sista besittningsmynt 3 pfennige präglades 1808 – men var?
1 I Stralsund X I Greifswald 2 I Stettin
- Vapenskölden på bilden intill representerar en familj från vilken en av den svenska numismatikens märkesmän kommer. Vilken familj rör det sig om?
1 Palmstruch X Brenner 2 Keder
- Vid Nordisk Numismatisk Unions möte i Stockholm i september 1995 hedrades Brita Malmer med en medalj. Vem var konstnären till denna medalj?
1 Rune Karlzon X Ernst Nordin 2 Gunvor Svensson Lundkvist
- Myntet på bilden till höger slogs som minnesmynt vid grundandet av en svensk stad – vilken?
1 Karlskrona X Göteborg 2 Landskrona
- 1000 kr sedeln med Karl XIV Johan på framsidan som kom första gången 1976 har en känd svensk i vattenmärket. Vem?
1 Jöns Jakob Berzelius X Axel Oxenstierna 2 Anna-Maria Lenngren
- På Johan III:s stormynt från Stockholm och Vadstena finns på framsidan ofta Sveriges landskapsvapen avbildade i en yttre cirkel. Vem är den trolige konstnären bakom dessa vapen?
1 Willem Boy X Johan III 2 Erik XIV
- På bilden intill ses fem mynt från en och samme svenske regent. Vilken regent är det?
1 Erik Knutsson 1208-1216 X Johan Sverkersson 1216-1222 2 Knut Långe 1229-1234
- Ett av de tidigaste tryckta svenska verken med numismatisk anknytning är en bok med titeln *Observationer som kunna gifva någon anledning til dhe forna svenskers och göthers penninge räkningz beskaffenhet uthi många hundra år tillbaka*, Stockholm 1686. Vem var författaren?
1 Nils Keder X Elias Brenner 2 Peter Dijkman
- Myntet som ses här intill är ett svenskt besittningsmynt slaget i Wismar 1672. Figuren på myntet – vem är det?
1 S:t Per X S:t Hans 2 S:t Lars

6.

8.

11.

13.

LYCKA TILL!! Torbjörn Sundquist

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

ges ut av

SVENSKA NUMISMATISKA FÖRENINGEN

i samarbete med

KUNGL. MYNTKABINETTET

Föreningen:

Banérgatan 17 nb
115 22 Stockholm
Tel 08-667 55 98

onsdag – torsdag kl 10.00 – 13.00
Fax 08-667 07 71

Postgiro 15 00 07-3

Bankgiro 219-0502

Svenska Handelsbanken

Redaktionen:

Kungl. Myntkabinettet
Box 5405

114 84 Stockholm

Tel 08-783 94 00

Fax 08-663 97 35

Ansvarig utgivare:

Ian Wiséhn

Huvudredaktör och layout:

Monica Golabiewski Lannby

Manuskriptgranskare:

Lars O. Lagerqvist

Även tel 0152-200 79

Annonser och auktionskalender:

Kjell Holmberg

Tel 018-38 23 47

(kvällstid och helger)

Prenumerationer:

Pris 150 kr/år (8 nr)

Medlemmar erhåller tidningen
automatiskt

Tryck:

Masterprint

Sätteri & Tryckeri AB

ISSN 0283-071X

SNF:s program våren 1996

Föreningslokalerna är öppna för medlemmar – gärna med sällskap – en torsdagkväll i månaden. Dörrarna öppnas kl 18.30.

- 13 februari Bokbyttardag.
7 mars Öppet hus. Tema: sedlar.
19 mars Lars O. Lagerqvist berättar om guldmynt förr och nu.
11 april Öppet hus. Tema: antika mynt.
27 april Årsmöte i Lund.
28 april Utflykt till myntkabinettet i Köpenhamn.
9 maj Öppet hus.

Om ej annat anges hålls mötena kl 18.30 på Banérgatan 17 nb. Tag buss nr 44 eller 54 eller T-bana till Karlaplan.

SNF:s kansli

Besökstid 10.30-13.00 onsdag och torsdag.

Stängt: Midsommar - 1 september samt jul- och nyårshelgerna.

Bli medlem i SVENSKA NUMISMATISKA FÖRENINGEN

Årsavgiften är 200 kr, juniorer (under 20 år) 100 kr.

Som medlem får Du SNT automatiskt.

Du kan också enbart prenumerera på tidningen.

Det kostar endast 150:- för åtta nr per år fr.o.m. 1996.

Innehåll SNT 1 • 96

Sid

Numismatisk frågesport vid SNF:s julfest	2
Myntningen av kopparklippingar 1624-1627 (1)	4
Kongressnytt	11
Föga känd kungaserie avslutas	11
Kung Oscars död och dalpilarna på mynt	12
Kvitto på bokbetalning från 1806	13
Svalbard 1920 – den lyckligaste av världar	13
Polletter från Stockholms badinrättningar	14
Polletter av papp från Rejmyre glasbruk	17
Tvåöring med fyrklöver	18
Tjeckien: Ordensnytt (2)	19
Pressklipp	19
Nytt om böcker	20
Medaljnytt	22
Myntnytt	23
Föreningar	23
Auktioner	23

Omslag

Gjuten guldmedalj med blå emalj över hertig Johan av Östergötland (1589-1618), son till Johan III och Gunilla Bielke. Medaljen är gjuten av Ruprecht Miller 1612. Porträttet av Johan liknar dem på mynten från 1613 och 1617. Det är samma höga kortsalliga huvud och dragen saknar fast enhet: hög panna, lång näsa med utstående spets, kort överkäke, tjock underläpp och tung bakåtfallande haka. Möjligen speglar porträttet den sjuklighet som senare skulle ge en sorglig stämning åt hans i förtid avklippta liv. Frånsidan visar bl a en svensk vapensköld med hertigens vapen inkomponerat. Riksbankens medaljsamling. Foto: Gabriel Hildebrand, Rik-f.

Myntningen av kopparklippingar 1624–1627 (1)

Av Bengt Hemmingsson

Den svenska expansionspolitiken under Gustav II Adolfs regering var mer eller mindre beroende av kopparutvinningen vid Falu gruva. Även den för landet så betungande Älvsborgs lösen, vilken erlades till danskarna mellan åren 1616-19 med 1 miljon riksdaler i klingande mynt, finansierades till stor del via kopparhandeln. Mot bakgrund av att två tredjedelar av Europas kopparbehov tillgodosågs av Sverige vid denna tid, låg det i landets intresse att priset på världsmarknaden hölls på en så hög nivå som möjligt. Det är i detta sammanhang som kopparmyntningen kan infogas. Genom att minska utbudet med den kopparmängd som åtgick till myntningen, räknade man med att kunna hålla priset uppe i en svag marknad. I en stark marknad skulle myntningen å andra sidan minska och kopparen istället säljas på export.¹

Idén att tillverka kopparmynt var inte ny; Karl IX instruerade redan år 1603 sin myntmästare att på prov prägla ett antal småmynt i denna metall.² Någon gång vid slutet av 1623 torde emellertid planerna på en mer omfattande kopparmyntning ha väckts. Den 17/12 detta år tillskriver nämligen det danska sändebudet i Stockholm, Peder Galt, sin kansler och meddelar att det "talles flux om en ny kobbermynt, som skall anstilles". Galt omtalar vidare att dessa mynt skulle vara värdemynt, dvs innehålla så mycket koppar som motsvarades av deras pålydande värde. De skulle myntas i valörer från fyra ända upp till 1 riksdaler.³

Notisen visar, att man i initierade kretsar tidigt var informerade om kungens tankar och idéer. Under jul och nyår 1623-24 vistades kungaparet på Sätters gård. Kort därefter utgick det första direktivet om upprättandet av ett myntverk just i Säter. Den 9/2 instruerades nämligen ståt-hållaren Filip von Scheiding att anskaffa kol och ved till det "nya myntet som stämplas skall", och den 9/3 avdelades femtio knektar som skulle arbeta vid myntverket.⁴ Snart hade informationen även nått Peder Galt. Den 3/4 kunde han rapportera till den danske kanslern, att kopparmyntningen skulle inledas vid pingsten och att det "pro primo" skulle förmyntas inte mindre än 8 000 skeppund.⁵

Den 27/4 1624 befullmäktigades myntmästaren i Stockholm, Gilius Coyet d.y., att inrätta myntverk i Säter, och dagen därpå utfärdades Sveriges första kopparmyntordning. Därin föreskrevs, att man av ett skeppund (=136 kg) koppar skulle tillverka mynt till ett värde av 131 1/4 daler; myntarlönen angavs dock ej.⁶

Kopparkompaniet och änkedrottning Kristina

Landets kopparhandel hade sedan några år tillbaka legat i händerna på det s.k. Svenska Handelskompaniet, mera känt under benämningen Kopparkompaniet (i fortsättningen även benämnt Kompaniet). Planer på ett dylikt kompani – som inte fullbordades – fanns redan år 1615, men i och med ett öppet brev av den 24/7 1619 samt utfärdandet av privilegier den 21/12 samma år, blev företaget en verklighet.⁷ All koppar från Stora Kopparberg skulle uppköpas och utskleppas av Kompaniet till ett inköpspris av 50 daler per skeppund, förutom en tull som skulle erläggas till kronan, uppgående till 22 daler per skeppund bergsvikt. Den enda koppar som undantogs från Kompaniets monopol var den som kronan och den kungliga familjen köpte för eget behov, samt kronans s.k. avrads-koppar, dvs vad som erhöles i natura i arrenden och avgifter.⁸

Med en modern term skulle vi kunna karakterisera detta företag som en privatisering. Det var kungens förhoppning, att man genom att bjuda in landets adel och finansiella elit till att teckna andelar eller "actioner" i företaget, skulle kunna effektivisera kopparhandeln. Kompaniets privilegier var inte begränsade till att enbart omfatta kopparhandeln men den kom att fullständigt dominera verksamheten under bolagets korta existens. År 1628, efter den förda kopparpolitikens misslyckande, avvecklades Kompaniet och kronan övertog dess tillgångar.⁹ Den största delen av kopparmyntningen under åren 1624-28 kom således att falla under Kompaniets ansvarsområde.

Kompaniets kopparhandel under år 1624 drevs dock i kommission för bolagets räkning av Karl IX:s efterlämnade gemål, den driftiga och ekonomiskt sinnade drottning Kristina d.ä. Hon residerade på Nyköpings

slott, vilket hon innehade som livgeding. Kristina fungerade även i stor utsträckning som långivare till kronan under år 1624.¹⁰ Karaktären av hennes finansiella uppgörelse med Kompaniet framgår av en avräkning mellan dem avseende 1624 års kopparhandel, vilken upprättades den 4/2 1625. I numismatiska sammanhang har denna endast i förbigående uppmärksamats.¹¹

Kontraktet av den 10 januari 1625

1624 års samarbete mellan Kristina och Kompaniet hade varit ömsesidigt givande och man hade all anledning att se tiden an med tillförsikt, eftersom kopparpriset låg på en hög nivå. Den 10/1 1625 upprättades ett kontrakt mellan Kompaniet och kronan, som skulle få vittgående konsekvenser för den svenska myntpolitiken. Kopparmyntningen skulle kraftigt utökas och Kompaniet åtog sig att tillmynta all den råkoppar som inte kunde försäljas på marknaden för 150 daler per skeppund eller mer. Samtidigt stadfästes – och till viss del utökades – Kompaniets privilegier avseende kopparhandeln. Tullen som skulle erläggas till kronan för varje skeppund koppar höjdes dock till 60 daler.¹²

Syftet med kontraktet var uppenbart; man trodde sig kunna hålla priset på koppar uppe genom att undandra marknaden viss mängd genom myntning. Genom kontraktets konstruktion och genom att ribban för att kunna sälja koppar på marknaden, istället för att tvingas mynta den, lades så högt som på 150 daler per skeppund, begränsade man i allra högsta grad Kompaniets handlingsfrihet. Någon försäljning till lägre pris fick ej ske, "medh mindre Wij [dvs kungen] den selfwe rabbatere", som det uttrycks i kontraktet.

Utmyntningsgrunden, 150 daler per skeppund (med avdrag för 24 daler i myntningskostnader) innebar också en försämring av kopparmyntet från de 131 1/4 daler per skeppund som 1624 års ordning föreskrev. I början av 1625 nådde dock prisstegringen på koppar sin höjdpunkt. För den högsta kvalitet av koppar som exporterades, s.k. ungerska plåtar, kulminerade priset kring nivån 93-96 riksdaler per skeppund i

Hamburg vid början av året, för att sedan rasa till 70-72 riksdaler i juni 1625.¹³

Nivån 150 daler per skeppund råkoppar hade fastställts på toppen av marknaden; det blev således omöjligt för Kompaniet att avyttra någon koppar, utan allt måste slås till mynt till en i grunden för hög kurs. Till detta kom de tekniska problem, som myntningen drogs med under hela året 1625.

Myntningen i Säter

Sätters myntverks historik har utförligt behandlats av Petrus Norberg i *MNÅ* 1940. Det av honom anförda källmaterialet har dock ånyo genomgått, främst för att om möjligt finna nya ledtrådar vad avser de tillverkningsmetoder som begagnats vid Sätters myntverk under dess tidigaste verksamhetsår.

Gilius Coyet tillsattes som myntmästare i Säter 1624. Han behöll dock sin befattning som myntmästare i Stockholm ända till 1626, då myntningen i huvudstaden upphörde för en tid.

Coyet fick omedelbart praktiska svårigheter att organisera myntningen. Någon erfarenhet av massprägling i koppar hade han inte och han framträder i källmaterialet rent allmänt såsom varande inte alltför kompetent.

Sida vid sida med myntmästaren arbetade Govert Silentz, som förestod garmakeriet. Detta hade uppräntats i Säter under hans ledning redan under 1620-talets första år och verksamheten bestod i garning eller rening av råkoppar, dvs första steget i en förädling av metallen.¹⁴ Silentz fann emellertid Coyet föga skicklig i sitt arbete och uttalade sig om honom, att "hans gåvor är nu intet mera".¹⁵

Under sommaren 1624 fortgick arbetet med uppräntandet av myntverket och anskaffandet av nödvändiga verktyg. I augusti var Coyet i Stockholm, där han infann sig i rådhusrätten. Coyet hade besvärat sig över några smeder i staden, som hade erhållit beställningar på "een hoop medh saxar som skall klijppas det koppar myntet, som till klippinger myntes skall", och han kunde inte få dem levererade. Coyet beklagade sig över att han hade fått det ena brevet efter det andra från kungen med uppmaningar om att han skulle komma upp till Bergslagen med saxarna. Han hade givit smederna 100 daler i förskott på beställningen och han var beredd att betala ännu mer, bara saxarna blev färdiga.¹⁶

Kristina R.S.

Ensidig, gjuten porträttmedalj över Karl IX:s änka, Kristina av Holstein-Gottorp. Medaljen är troligen utförd 1625 av Ruprecht Miller (Foto: N. Lagergren, ATA). Därunder Kristinas namnteckning ur 1625 års räkenskaper för Nyköpings slott.

Coyet var uppenbarligen orolig och det med all rätt. Några veckor senare tröt nämligen kungens tålmod. Den 24/8 tillskrevs Coyet och kungen förklarade, att om skulden för myntverkets försening låg hos Coyet och inte hos ståthållaren Scheiding, så skulle kungen vid sitt nästa besök i Säter låta "nypa honom i örat", så att Coyet fortsättningsvis skulle komma ihåg majestätet. Ett likaledes förmanande brev avsändes samma dag till Filip von Scheiding.¹⁷

Vid mitten av september kunde Scheiding äntligen meddela, att myntpräglingen kommit igång. 85 skeppund koppar, som bearbetats till tunna myntplåtar, hade överlämnats till myntet och av dessa hade 70 skeppund förvandlats till mynt, resten hade gått till avbränning och skrot. De tekniska problemen fortsatte dock att göra sig gällande. Trots detta gick arbetet med att bygga ut myntverket vidare. Den 21/11 informerade Scheiding kungen bl.a. om att en ny stor byggnad uppförts, vilken skulle inrymma snidverken.¹⁸

Den 29/12 1624 hölls ett förhör med Gilius Coyet inför riks- och

kammarråden, "huarföre kopparmyntet widh Säter inte äre så fordtsatt blefuit som dät sigh bordt hade". Förhöret inleddes av Axel Oxenstierna själv, som med "alfwarligh förmaningh" tillsade myntmästaren att han skulle berätta sanningen och orsaken till att myntverket i Säter inte hade fungerat som det skulle. Rikskanslern påpekade att "heele Rikzens wälfärdh" ju nästan "därpå hängt hafuer".

Den största orsaken till problemen hade enligt myntmästaren varit bristen på vatten, som hade uppstått redan i augusti. Vidare hade byggnader och redskap ej blivit färdiga; dessutom hade problem uppstått med snidverket. Rikskanslern ville ha en förklaring till varför myntmästaren inte hade underrättat kungen om problemen, så att åtgärder hade kunnat vidtagas. Därtill svarade Coyet, att han var "een enfallig och ringe skriffuare, att skriffua hans Kongl. M:tt till". Rikskanslern godtog givetvis inte denna förklaring, utan det konstaterades att Coyet inte hade varit tillräckligt flitig i sitt arbete. Coyet

erkände också, att Scheiding inte kunde lastas för problemen. Tvärtom så hade ståthållaren "ifrån mårگونen och till afftonen vid Byggningen waritt och drifuet hade, så att han honom inthet beskylla kunde".

Förhöret mynnade dock inte ut i något annat, än att Coyet uppmanades att informera Kungl. Maj:t om vilka resurser han behövde för att få ordning på myntningen.¹⁹

Den 11/1 1625, i samband med att kontraktet med Kopparkompaniet upprättades, utsågs Peter Kruse till ny ståthållare efter Filip von Scheiding. I Kruses fullmakt angavs bl.a., att han "i synnerhet" skulle "commendera öfwer Myntet".²⁰ Samma dag utfärdades också en "Ordning för Myntterefolckett medh kåpparmyntet", vari en rad förhållningsregler uppställdes i punktform. Som en kuriositet kan nämnas att man exempelvis som punkt 7 ansåg det nödvändigt att påpeka att ingen fick "komma opå arbetet drucken och full eller och der dricka sigh drucken..."²¹

Kruse förde en flitig korrespondens med sina huvudmän i Stockholm, varför man i detalj kan följa verksamhetens gång i Säter, speciellt under 1625. Nya resurser ställdes till Kruses och Coyets förfogande; i februari fanns mer än 100 arbetare, 40 timmermän och 10 smeder på plats.²² I början av mars kunde man pröva såväl det nya slätvalsverket som de lakede nya snidverken. De sistnämnda var tre till antalet, ett vardera för 2-, 1- och 1/2-ören. Det tidigare snidverk som funnits hade man under 1624 endast kunna använda till "det mindre myntet".²³

Den 17/3 kunde Kruse meddela, att han föregående dag börjat prägla 2-ören.²⁴ Han hoppades tills vidare kunna mynta 10 skeppund om dagen, vilket skulle räcka till att förse Kompaniets kassa vid Kopparberget med pengar för kopparköpen. Fortfarande fanns dock möjligheter till förbättringar i produktionen.

Den 1/5, mellan klockan tre och fyra på morgonen, inträffade emellertid en förödande olycka. Dammen vid Sätters kopparbruk bröts igenom av vårfloden och byggnaderna i strömmen förstördes. Nio människor miste livet. Kruse hade redan den 25/4 i brev till Axel Oxenstierna uttryckt sina farhågor för dammen. Den 3/5 blev han tvungen att ånyo tillskriva rikskanslern och meddela den sorgliga nyheten.²⁵ Kruse begärde, att Kungl. Maj:t skulle ge allmogens order om att medverka vid

uppbyggnaden av hyttor, hamrar och snidverk. I slutet av maj var myntningen igång igen, dock i liten skala; två skeppund om dagen utmyntades.²⁶

Återuppbyggnadsarbetet fortskred hela sommaren. Det dröjde dock ända till september innan det mesta var klart och även efter det fortsatte de tekniska problemen. I slutet av oktober klagar Kruse över att det inte gick en dag, utan att något gick sönder. Snidverket kränglade upprepade gånger och i början av december hade man fortfarande inte nått till högre präglingvolymen än 10-12 skeppund om dagen; man var med andra ord uppe i de mängder som åstadkommits under mars månad före olyckan.²⁷

Kungen var emellertid otålig och försökte driva på myntningen via Kompaniets styrelse, vilken under november i brev hade uppgett att 18-20 skeppund om dagen blev myntade. Trots att dessa siffror uppenbarligen var friserade – Kruse uppgav sig endast kunna klara 10-12 skeppund per dag – ansåg kungen att det var för litet. Större myntningskapacitet var nödvändig; det var bättre att verken stod stilla i brist på koppar, än att kopparen skulle ligga obearbetad i brist på kapacitet. Följaktligen skulle fler gårhårdar, hamrar och valsverk installeras, och vad som inte kunde myntas vid Säter skulle föras till Nyköping.²⁸

Den av direktionen uppgivna myntningsvolymen, 20 skeppund eller 3 000 daler per dag, uppnåddes först under töväder i februari. Den önskade volymen, 5 000 daler dagligen, räknade Kruse med att kunna åstadkomma först efter midsommar 1626.²⁹

Uppenbarligen fick man så småningom ordning på produktionen under år 1626. Kompaniets myntningsstat i Säter ökade nämligen kraftigt, från 243 378 daler under 1625 till 1 024 557 daler under perioden januari 1626 till mars 1627. En klart bidragande orsak till detta var att man äntligen kom igång med valsverksprägling i stor skala.

Missnöjet med det illa präglade och till vikten ojämna klippingmyntet ledde dock så småningom till dess avskaffande. I Säter präglades, fortfarande under Gilius Coyets ledning, klippingar fram t.o.m mars 1627. Därefter avskedades Coyet och myntverket byggdes fr.o.m den 10/3 om för prägling av rundmynt, vilken igångsattes i juli 1627.³⁰

Myntningen i Nyköping

Vår kännedom om myntningen i Nyköping har hittills varit mycket begränsad i brist på källmaterial. I samband med föreliggande undersökning har dock en rad nya uppgifter framkommit, som i hög grad ökat vetskapen om Nyköpingsmyntets verksamhet under åren 1625 och 1626.

Nyköping upplevde vid denna tid en högkonjunktur med stor spannmålsexport samt järn- och vapentillverkning. Givetvis hade denna sin grund i den svenska utrikespolitiska expansionen. Kristina d.ä., som residerade på Nyköpings slott, bedrev också en omfattande affärsverksamhet. Änkedrottningen hade ju drivit 1624 års kopparhandel i kommission för Kopparkompaniets räkning; därmed hade även Kompaniets myntning i Säter ingått i hennes verksamhet.

Förutom att Kristina bedrev en egen kopparhandel hade hon rätt att årligen köpa 400 skeppund (54 400 kg) koppar från Kopparberget till samma låga pris som Kompaniet erlade, dvs 50 daler per skeppund. Det är oklart om hon behövde erlägga någon tull till kronan utöver detta, men det troligaste är att så inte var fallet. Denna koppar undantogs uttryckligen från Kompaniets uppskopsmonopol i kontraktet den 10/1 1625.³¹ Kristina fick dessutom uppenbarligen rätt att för egen räkning – utan ersättning till kronan – förmynta sin koppar, så länge det skedde under kunglig prägel och efter samma utmyntningsgrund som gällde för Kompaniet.

Kristinas myntning har tydligen inte igångsatts före halvårsskiftet 1625. I registret över kostpenningar för Nyköpings slott upptas bl.a. en "Hans Kräll Myntersuen" för första

HÅKAN WESTERLUND

MYNTHANDEL

KÖPER • SÄLJER • BYTER
MYNT • SEDLAR • MEDALJER

*Spec. sedlar
Betalar bra för sedlar före 1930*

Vasagatan 42
111 20 STOCKHOLM
TEL 08-11 08 07

gången under perioden 21/5-18/6 1625, med en ersättning värderad till 14 mark per månad. Han förekommer därefter i varje månadsavräkning för året; dock kallas han bara "Hans Kräll", dvs utan titel, från och med oktober. I lönings- och beställningsregistret för slottet för år 1625 återfinns han också, nu med titeln myntmästare. Hans ersättning i form av kost- och lönepenningar, spannmål och kläde under året värderades till totalt 233 daler.

Någon gång under hösten har således myntsvennen Hans Kroll – sannolikt av tysk börd – upphöjts till myntmästare vid änkedrottningens myntverk. Till sin hjälp hade Kroll från och med 10/9 sju knektar "som dagligen arbetha uthi Myntet", såsom framgår av de nämnda månadsräkningarna. De erhöll totalt under året 450 daler 16 öre i ersättning för sitt arbete vid myntet. Enligt lönings- och beställningsregistret synes dessutom en "mästersven" ha arbetat vid myntet; han fick totalt 85 daler i "förbättring" på sin lön.³² Myntverket var sannolikt beläget vid det så kallade Storhusfallet, det nedersta av vattenfallen i Nyköpingsån.³³

De första utbetalningarna från myntet i Nyköping gjordes den 28/7 1625; strax dessförinnan har således myntningen kommit igång. Utbetalningarna fortsätter därefter till den 13/12 i ifrågavarande avräkning.³⁴

Omfattningen av Kristinas myntningar framgår av hennes återfunna kopparräkning för år 1625. Av drygt 906 skeppund koppar i myntplåtar präglades 135 971 daler 20 öre, var till kom en post om knappt 15 skeppund myntkoppar i form av skrot. Denna post anges häröra sig från "1624 års tillmyntnings utg; skrott som kom ifrån Sättra bruk" och omvandlades till 2 209 daler 16 öre i penningar.³⁵ Det är sannolikt samma post skrot som nämns i Filip von Scheidings ovan citerade brev av den 14/9 1624.

Som jämförelse kan nämnas att Kompaniet under hela 1625 inte myntade mer än drygt 1 622 skeppund eller 243 378 daler. Kristina har således stått för en dryg tredjedel av årets myntning.

Den 8/12 1625 avled änkedrottningen. Hennes hovmästare Didrik von Falkenberg fortsatte dock förvaltningen av slottet och myntverket. Även redovisningen av Nyköpings slotts inkomster och utgifter fortsatte långt in på det nya året på samma sätt som under Kristinas regim. Registret för kostpenningar är bevarat till och

Tre namnteckningar – tre myntmästare. Uppifrån och ned: Gillius Coyett d y (i brev av den 25/7 1625), Caspar Hedviger (14/3 1628) samt Markus Kock (21/5 1631). För den fjärde myntmästaren som var verksam under perioden 1624-27, Hans Kroll i Nyköping, har någon egenhändig namnteckning ej kunnat återfinnas.

med 20/5 1626, under vilken period såväl myntmästaren Hans Kroll som hans sju tilldelade knektar finns bland mottagarna. En "specialräkning" omtalar att "myntefälchet" erhållit kost och lön för sex månader och löningsregistret omtalar, att "Hans Kräll Myntmester" och "7 Knechter i Myntet" erhållit 83 3/4 daler respektive 5 daler 8 öre, som de kvitterat den 20/8.³⁶ Det är givetvis omöjligt att säkert avgöra om Hans Kroll därefter övergått i kronans tjänst, men det synes sannolikt. Några räkenskaper som bekräftar detta har dock ej återfunnits.

Drottningens död utlöste vissa aktiviteter vad avser kronans koppar. Kungen skrev den 16/12 1625 från Birsen och befallde bland annat, att kronans avradkoppar skulle förmyntas och levereras till räntekammaren; vad som inte kunde myntas i Säter skulle föras till Nyköping.³⁷

Samma dag avgick ett brev till kungen i Johan Skyttes namn, vari omtalades att han kommit överens med Didrik von Falkenberg om att myntet i Nyköping skulle "uthan återwändö drifvas fort". Inte endast den koppar som låg i förråd i Nyköping skulle myntas, utan också 440 skeppund som var på väg från Kopparberget.³⁸ Den 19/12 avsändes också instruktioner till Falkenberg i

Nyköping från Kammaren. Han skulle bland annat inrätta ytterligare en hammare samt omgående låta mynta där befintlig koppar; han underrättades samtidigt om de 440 skeppunden som var på väg från Kopparberget.³⁹

Kronan synes ej ha myntat i Nyköping tidigare under år 1625; ovan nämnda handlingar bär dock vittnesbörd om att man inlett en myntning av kronans koppar omedelbart före årsskiftet. Ytterligare koppar omdirigerades till Nyköping i början av 1626. Den 25/2 instruerades Peter Kruse av Kammaren att sända 400 skeppund dit att förmyntas⁴⁰ och i april tillskrev kungen själv Falkenberg med ordern om att mynta all den koppar som låg i Nyköping. Det var också kungens "nådige befallning", att Falkenberg "med fliith" skulle driva på myntet.⁴¹ Arbetet fördröjdes dock, först av vinterkölden i januari, därefter av en ovanligt stark vårflood.⁴²

De båda nämnda kopparposterna – 440 respektive 400 skeppund – återfinns i räkenskaperna för förmyntad koppar under 1626. Utöver dessa synes knappt 100 skeppund från 1626 års koppartull ha förmyntats, så att den totala myntningen under året

för kronans räkning i Nyköping inte uppgick till mer än drygt 118 631 daler.

I december 1626 anlände myntmästaren Markus Kock (Koch) till Sverige. Han hade tidigare varit i tjänst hos kurfursten av Brandenburg, där han gjort sig känd som en skicklig och effektiv yrkesman.⁴³ Kocks uppgift i Sverige var att införa tillverkningen av runda, valsverkspräglade kopparmynt, vilka skulle ersätta klippingarna.

Den 22 december befann sig Kock i Stockholm. I ett brev från Kompaniet samma dag, ställt till Carl Bonde i Arboga, nämns Kock: "her ähr nu kommen then Myntaren ifrån Preussen, som af h. Mt. förskrifven ähr, och drager till Nykiöpingh ther at giöra sin Proba, huru wijt han nu kommer ther med få wij see..."⁴⁴ Denna skepsis skulle dock snart förbytas i entusiasm över den nye myntmästaren.

Myntverket i Arboga

Planerna på ett myntverk i Arboga väcktes sannolikt under sommaren 1626. I staden fanns vid denna tid en betydande vapenindustri och i första hand skulle kronans vapenbeställningar finansieras via det nyetabletrade myntverket.⁴⁵ Den drivande kraften bakom detta projekt synes ha varit Carl Bonde, en av direktörerna i Kopparkompaniet.⁴⁶

Vid mitten av juli tillskrev Bonde Kompaniets direktion och den 28 samma månad avsändes ett svar på hans propå. Johan Sparre, som underdecknat brevet, hänvisar till Bondes skrivelse "som War den 26. ankommit", och konstaterar att Bonde letat efter en lämplig plats att inrätta myntverket på, "och ickie någon bequemligare fannes, än ther Högens qvarn står, hwilken Hans Leffler skulle hafwa arrenderat". Bonde hade begärt att man skulle förhöra sig hos Kammaren, om Kompaniet kunde få disponera kvarnen. Sparre sade sig ha undersökt saken och konstaterat att det inte fanns något giltigt kontrakt på kvarnen. Han gav Bonde beskedet, att " därföre kan tu den well till Comp. bästa taghas".⁴⁷

Högens (eller Högens) kronokvarn var belägen vid forsarna väster om Arboga, ett stycke uppför ån. Kvarnen hade arrenderats sedan 1624 av föreståndaren för vantmakeriet i Arboga, Hans Leffler, som hade anlagt en valkkvarn där. Kompaniet övertog dock kvarnen, till stor olägenhet för Lefflers verksamhet.⁴⁸

Arbetet med att iordningställa

Bilaga 1

Utmyntningarna 1624-1627

	Koppar (Skp) ¹	Daler: öre ²
1624		
<u>Kompaniet/Kristina</u>		
1) Kristinas avräkning med Kompaniet	ca 70	ca 9.188
<i>Källa:</i> Kompaniets "journal" för 1624 och Kristinas räkning med Kompaniet 1624 ("den 6 augusti") vari anges att 85:18:9½ skp koppar levererats "uthi Myntplåtar" (Bergsbruk vol 328 resp 336, KA). I en kopia av Kristinas avräkning med Kompaniet för hela året i Bergsbruk vol 332, s 21-24 (KA) anges volymen koppar till 85:8:14 skp. Av denna post myntades ca 70 skp, resten bortgick i skrot (se Scheiding till kammaren 14/9 1624; kansliet, inkomna brev och supplikor, E IIa:8, fol 99v.) Skrotet fördes till Nyköping och förmyntades där 1625.		
<u>Kronan</u>		
2) Avradskoppar	22	2.552
<i>Källa:</i> Räkning för 1624 års avradskoppar, s 4, 19; Bergsbruk, vol. 134 (KA). Wolontis anger (s 249) att det enligt dessa räkenskaper levererats 640:19:10 skp koppar till myntet. Detta är en felläsning; den nämnda summan är en transport från föreg sida.		
– Totalt för året	ca 92 =====	ca 11.740 =====
1625		
<u>Kompaniet/Säter</u>		
1) Enl Kompaniets huvudbok	1622:10:10	243.378:24
<i>Källa:</i> Kongl. May:ts Resolution ... 23 juni 1688, s 76 lit. EEE		
<u>Kristina/Nyköping</u>		
2) Skrot från 1624 års tillverkning i Säter, i myntkoppar	14:14:12	2.209:16
3) Myntplåtar smidda av råkoppar	906: 9:11	135.971:20
	921: 4: 3	138.181: 4
<i>Källa:</i> Kristinas kopparräkning 1625, Södermanlands handlingar 1626:12 (KA)		
– Totalt för året	2543:14:13 =====	381.559:28 =====
1626/27 (Klippingar)		
<u>Kompaniet/Säter</u>		
1) Enligt Kompaniets huvudbok från nyåret till Johannis 1626	2583: 7:14	387.507:24
<i>Källa:</i> Kongl. May:ts Resolution ... 23 juni 1688, s 76 lit. EEE		
2) Enligt Kompaniets huvudbok från Johannis 1626 till nyåret 1627	4247	637.050
<i>Källor:</i> Huvudboken, fol 58, Bergsbruk vol 329 (KA); uppg verifieras av Sätters kopparräkning för samma period, se avräkning med Gilius Coyet, fol 16, Bergsbruk vol 141 (KA); jfr Wolontis 1936 s 251		
	6830: 7:14	1.024.557:24

Kronan/Nyköping

3) 1625 års avradskoppar	399:17: 2	}	63.730:17
4) 1626 års koppartull	99:19:17		
5) 1626 års avradskoppar	<u>435:14:08</u>		<u>54.900:23</u>
	934:11:07		118.631:08

Källor: Räkning för 1625 års avradskoppar, fol. 4, Bergsbruk vol. 134 (KA); Räkning för 1626 års avradskoppar, fol 4, Södermanlands handlingar 1626:12 (KA); Tillmyntningen i Nyköping 1626, ankommen koppar, Bergsbruk vol 137 (KA). Som jämförelse kan nämnas att 1626 års räntekammarbok anger en uppbörd från "tillmyntningen i Nyköping" om 110 301:24 daler, vilket verifierar storleksordningen på ovanstående siffror (Räntekammarböcker vol 79, KA).

Kronan/Säter

6) Enl avräkning med Gilius Coyet	71:17:14	10.782:24
<i>Källa:</i> Sätters kopparräkning, fol 16, där ifrågasvarande myntning anges vara gjord för K Maj:ts räkning; Bergsbruk vol 141 (KA).		
– Totalt för året	<u>7836:16:15</u>	<u>1.153.971:24</u>

1627 (Rundmynt)

Kompaniet/Säter

1) Enl Kompaniets huvudbok från Johannis 1627 till nyåret 1628	2255: 1:17	333.485: 6
<i>Källor:</i> Huvudboken, fol 100, Bergsbruk vol 330 (KA); Sätters kopparräkning 1627, avräkning med Markus Kock, Bergsbruk vol 141 (KA).		

Kompaniet/Arboga

2) Enl Kompaniets huvudbok från Johannis 1627 till nyåret 1628	388:12: 4	58:291:17
<i>Källa:</i> Huvudboken, fol 100, Bergsbruk vol 330 (KA).		

Kronan/Nyköping

3) 1626 års avradskoppar	108:17:17	13.884
4) 67 708:16 daler från räntekammaren samt 1 200 daler från ett arrende, allt i klippingar	53: 7:16	68.908:16
5) 1626 års avradskoppar (95:16:15)	}	}
1627 års avradskoppar (133:2:5)		
Av ovanst poster smiddes en del till myntplåtar, resten till "ungerska" plåtar		
6) "Låne- och förbruten" koppar	15:17:10	2.381: 8
7) 1627 års avradskoppar	<u>107: 7:15</u>	<u>13.693</u>
	825:10:01	121.660:18

Källa: Om tillmyntningen i Nyköping 1626-1628 fol 19, 23-25, 39; Bergsbruk vol 137 (KA)

Kronan/Säter

8) Enl avräkning med Markus Kock	461:11: 2	63.002: 8
<i>Källa:</i> Sätters kopparräkning 1627; i avräkning med Kock anges denna myntning ha skett "för Hanss Konl: Maytz: Conto"; Bergsbruk vol 141 (KA).		
– Totalt för året, rundmynt	<u>3930:15: 4</u>	<u>576.439:17</u>

¹ 1 skeppund = 20 lispund; 1 lispund = 20 skålpund eller marker.

² 1 daler = 32 öre.

myntverket igångsattes snart och kronan bidrog under 1626 med varor och tjänster till ett värde av nära 595 daler.⁴⁹ Det gick dock långsamt framåt. Den 23/11 skrev Sparre till Bonde och konstaterade, att han vid samtal med kungen själv "inthe spordt, som (kungen) misshagar, mehr än medh Myntet så långsamt tillgår". För att lugna kungen på denna punkt ville Sparre att Bonde med det snaraste skulle skicka – alternativt själv medta – prover ("Proben") på myntverkets produktion.⁵⁰

En månad senare skriver Sparre ånyo till Bonde och bekräftar mottagandet av hans skrivelse jämte provmynten ("Myntproben"). Sparre hade "praesenterat och öfwerantwardat" kungen mynten, vilka hans majestä "lätt sigh behaga, men olikheten i wichten behagade honom inthe".⁵¹ Som bekant är ett antal ytterst sällsynta 1-öres klippingar 1626 från Arboga bevarade; de härrör sig med andra ord från en mycket begränsad myntning av provkaraktär som företogs i december detta år.⁵² Stora skillnader i vikt var en företeelse som Arboga som klippingmyntverk ju dock inte var ensamt om att ha som problem. En bidragande orsak kan ha varit, att myntet vid Höjen ännu inte var klart att tas i bruk fullt ut. I mars 1627 fick Bonde meddelande om att "myntebygningen wedh Jäder" skulle fullföljas enligt beslut av kungen. Man hoppades att 2 000 skeppund, dvs 300 000 daler enligt gällande myntfot, skulle kunna slås där årligen till vapenfaktoriernas penningbehov.⁵³

Myntmästare i Arboga under denna tid var Caspar Hedwiger. Han torde ha varit med från början vid myntets upprättande och var sannolikt av tysk härkomst. I Kopparkompaniets huvudbok för tiden Johannis 1626 - mars 1627 finnas han nämligen upptagen med namn och titel: "Casper Hedwiger Myntemester medh Arboga"; den 26/10 1626 debiterades han 200 daler. Under 1627 uppbar "M. Casparus Myntemästare" enligt fogderäkenskaper stångjärn, kol mm till ett värde av 256 daler 8 öre.⁵⁴ I Kompaniets huvudbok för tiden "Johannis 1627 till nyåret 1628" har "Casper Hedewiger Myntemester" erhållit 1 725 daler i myntarlön.⁵⁵ Han har slutligen undertecknat ett brev, skrivet på svenska och daterat "Högens Myntt" den 14/3 1628, med sitt namn och titel: "Casparus Hedwiger Müntzmeister".⁵⁶

I tidigare litteratur om Arboga myntverk har angivits att Claes Henriksson Boose, som adlades år 1642, skulle ha verkat där som myntmästare. Skälet till detta antagande synes vara att hans adelsvapen innehåller två stjärnor och en halvmåne, positionerade på samma sätt som i myntmästarmärket på 1627/28 års runda 1-örens från Arboga. Även initialerna CH förekommer på Arbogamynten, vilket ju också passar in på Claes Henriksson.⁵⁷

Det är dock uppenbarligen så, att det är en tillfällighet att Caspar Hedviger begagnat sig av samma märke. Claes Henrikssons namn nämns ingestans i det bevarade källmaterialet och han har förmodligen inte ens haft något med mynttillverkning att göra.

Klippingpräglingen i Arboga, som uteslutande skedde i valsverk, synes ha varit av mycket begränsad omfattning. Även 1627 års 1-örens klippingar är mycket sällsynt förekommande. Även fortsättningsvis synes man ha haft problem med viktskillnader. Som exempel på detta kan nämnas ett lågviktigt exemplar av 1-öret 1627 ur Gunnar Ekströms samling, vilket väger 16,18 g, jämfört med Karl-Erik Schmitz' båda exemplar, vilka väger 23,87 resp 22,03 g.⁵⁸ Rätt vikt enligt myntordningen skulle dock vara 28,33 g.

I mars 1627 upphörde klippingtillverkningen vid samtliga myntverk. Arbogamyntets omställning till rundmyntstillverkning blev klar ungefär samtidigt som i Säter, dvs under juli 1627.⁵⁹ Utmyntningsvolymerna i Arboga höll sig dock genomgående på låga nivåer; för 1626 saknas siffror och under 1627 präglades ej mer än 58 291 daler 17 öre.

Caspar Hedviger har uppenbarligen kvarstått som myntmästare i Arboga till våren 1628 (se ovan). I samband med nedläggandet av Kopparkompaniet övertogs alla dess tillgångar, inklusive Arboga myntverk, av kronan. I maj 1628 överlämnades det till kronans myntmästare, Markus Kock, som vid inventeringen dömde ut anläggningen och insisterade på att få bygga en ny. Vid slutet av månaden accepterade emellertid Kock att överta verket som det stod och gick. Kort därefter har dock mynttillverkningen i Arboga blivit inställd för gott.⁶⁰

Noter

¹ Heckscher 1936 s 274ff, 448ff; se också memorial till Axel Oxenstierna från Gustav II Adolf, dat. 30/12 1625, punkt 6-7 (AOSB II:1 s 299) samt Oxenstiernas betänkande om kopparhandeln och kopparmyntningen av 30/4 1630 (AOSB I:1 s 344ff).

² RR 4/7 1603 fol 152; Stiernstedt 1863 s 12f.

³ HH 26 s 100.

⁴ RR 9/2 och 9/3 1624, fol 52, 96; Stiernstedt 1863 s 70f.

⁵ HH 26 s 113.

⁶ Stiernstedt 1863 s 72; det av Stiernstedt upptäckta originalet till myntordningen 28/4 1624 finns i Myntverkets arkiv (RA).

⁷ Wittrock 1919 s 16ff, 19ff. Kompaniets vapen utgjordes på 1620-talet av tre blå kronor och ett svart ankare i gult fält, omgivet av texten "Societas mercatorum Sueciae" (Wittrock 1919 s 18).

⁸ Wittrock 1919 s 21.

⁹ Wittrock 1919 s 110ff.

¹⁰ Stiernstedt 1863 s 72f.

¹¹ Kopia i Bergsbruk, vol 332 s 21-24 (KA). Det är förmodligen denna avräkning som Stiernstedt – utan angivande av källa – avser med "Enkedrottningens kopparräkning för 1624" (1863, s 76), och vilken Wolontis (1936 s 59, 249) inte kunde återfinna. Wittrock (1919 s 35 och not 1) påtalade arten och omfattningen av Kristinas samarbete med Kompaniet under 1624.

¹² Stiernman 1747 s 923ff; Stiernstedt 1863 s 76ff; ett original exemplar av kontraktet finns i Handel och sjöfart, vol 46 (RA).

¹³ Wolontis 1936 s 32f.

¹⁴ Se bla Norberg 1940 s 35-41.

¹⁵ Wittrock 1919 s 54. Betr Coyet, se Elgenstierna II, 1926 s 38.

¹⁶ SST XIV s 123f.

¹⁷ RR 27/8 1624, fol 382f; utförligt refererade hos Stiernstedt 1863 s 74f. Scheiding var sedan 1621 stathållare över Kopparbergslagen och Österdalarna. Han hade även befattningen såsom guvernör för Kopparkompaniet från 1620. Han avgick från båda dessa poster 1625 (Elgenstierna VI, 1931 s 764).

¹⁸ Scheiding till kammaren 14/9 och 21/11 1624; Kansliet, inkomna brev och suppliker (E IIa:8), fol 99f, 106f.

¹⁹ Ett protokoll från förhöret, förmodligen upprättat av myntskrivaren Daniel Hansson, finns i Myntväsen 35, KA.

²⁰ RR 11/I 1625 fol 13v.; betr. Kruse, se Elgenstierna II, 1926 s 123.

²¹ RR 11/I 1625 fol 11r.

²² Kruses korrespondens angående myntverket i Säter finns utförligt refererad hos Norberg 1940 s 43ff.

²³ Kruse till kammarkollegiet 6/3 1625, Kansliet, inkomna brev och suppliker (E IIa:11), fol 129; betr. det tidigare snidverket, se Scheiding till kammarkollegiet 14/9 1624, Kansliet, inkomna brev och suppliker (E IIa:8), fol 100r.

²⁴ Bergsbruk, vol 332, s 31 (KA).

²⁵ AOSB II:11 s 206, 207ff.

²⁶ Kruse till Kompaniets direktion 31/5 1625, Bergsbruk, vol 332 (KA).

²⁷ Norberg 1940 s 47f.

²⁸ RR 16/12 1625 fol 744; Stiernstedt 1863 s 88f.

²⁹ Wittrock 1919 s 74.

³⁰ Avräkning med Gilius Coyet i Sätters kopparräkning 1626/27 fol 16, Bergsbruk, vol 141 (KA); Kopparkompaniets huvudbok "från Johannis 1627 till nyåret 1628", fol 100, Bergsbruk, vol 330 (KA); Wittrock 1919 s 99, 107f. Räkningen för byggnationen av det nya rundmyntverket, vilken slutade på inte mindre än 4308 daler 22 öre, finns bevarad; se Myntväsen 35 (KA).

³¹ "...Undantagandes de Fyrehundrade Skippund Hennes Maj:t. Wär Elselige käre Fru-Moder äre ährligen efterlätné..."; Stiernman 1747 s 923. Stiernstedt (1863 s 76f) och Wolontis (1936 s 61) hade uppfattningen att dessa 400 skp härrörde sig från kronans avradskoppar, och att den gavs till henne i form av ett anslag. Så var uppenbarligen inte fallet. I ett av Wittrock (1919 s 54) anförd brev från Kruse till Skytte av 1/2 1625, talas det uttryckligen om att Kristina skulle köpa sina 400 skp. I ett annat brev (citerat av Wittrock, s 55) från mars månad omtalas också att drottningen inte ville erlagga någon betalning till Kompaniet, förrän hon fått sin koppar levererad. Slutligen kan nämnas att kungen i juni uppmanade Kristina att i samma månad låta uppköpa sina 400 skp vid Kopparberget, något som Kompaniet just då pga likviditetsbrist inte förmådde (Wittrock s 59).

³² Register och förteckning på kostpenningar till Nyköpings hov- och slottsfolk 1625; lönings- och beställningsregister för Nyköpings slotts- och ämbetsfolk 1624-25; båda i Kristina d. ä:s livgeding vol 1:7-8 (KA).

³³ "Rächningh for den koppar som effter ... Christina ähr blefven behollen anno 1625", fol 16f., Södermanlands handlingar 1626:12 (KA).

³⁴ Sahlin 1934 s 59.

³⁵ "Tillmyntningen uthi Nyköping aff den koppar som war Behollen Effter H. May:t Salige Drottning Christina", fol 2. Södermanlands handlingar 1626:12 (KA).

- 36 Räkning över utgifter och bespisningar mm fol 146ff; löningsregister fol 158r; "specialräkning" fol 275r.; samtliga i Södermanlands handlingar 1626:12 (KA).
- 37 RR 16/12 1625 fol 744.
- 38 KR 16/12 1625 (B IIa I) fol 658v.
- 39 KR 19/12 1625 (B IIa I) fol 664v.
- 40 KR 25/2 1626 (B IIa I) fol 216v.
- 41 RR 12/4 1626 fol 197r.
- 42 Wittrock 1919 s 76f, och där angivna källor.
- 43 Boëthius 1931 s 346ff.
- 44 Kompaniets registratur 22/12 1626 s 69-70 (KA).
- 45 Den bästa skildringen av Arboga myntverk (med undantag för vissa felaktigheter rörande prägningstekniken) finns hos Corin 1978, s 389ff; se även Silfverling 1928, som sammanfattar den äldre litteraturen.
- 46 Elgenstierna I, 1925 s 521.
- 47 Kompaniets registratur 1626, fol 10v. (KA).
- 48 Corin 1978 s 392, 395f.
- 49 Erik Gudmundssons räkenskap 1626 för kronans räntor; Anders Bengtssons räkning 1626-27, båda i Västmanlands handlingar, 1626:8a resp 1627:7a (KA).
- 50 Kompaniets registratur 1626 s 32 (KA).
- 51 Kompaniets registratur 22/12 1626 s 69 (KA).
- 52 Det torde endast finnas tre exemplar av 1626 års Arbogaöre i privat ägo; Ekströms ex (Ahlström aukt 35, 1987 nr 114), Schmitz ex (SBV/Spink & Son, Zürich 30/11-1/12 1989 nr 620) samt ett ex i en Skånesamling.
- 53 Sparre till Bonde 17/3 1627, Kompaniets registratur fol 237 (KA).
- 54 Kompaniets huvudbok, "carta" 106 (se även 195); Bergsbruk vol 329 (KA); Anders Bengtssons räkning 1626-27, Västmanlands handlingar 1627:7a (KA).
- 55 Fol. 100; Bergsbruk, vol 330 (KA).
- 56 Kammarkollegiet, kansliet, inkomna brev och suppliker 1628 (E IIa:24), fol 13. Det är undertecknat av Hedviger i en handstil som skiljer sig från brevet i övrigt.
- 57 Stiernstedt 1863 s 18; Appelgren 1927 s. 26ff; betr adliga ätten Boose, se Elgenstierna I, 1925 s 535.
- 58 Ahlström auktion 11, 1976 nr 61 resp SBV/Spink & Son, Zürich 30/11-1/12 1989 nr 621-22.
- 59 Wittrock 1919 s. 99.
- 60 Wittrock 1919 s 113f, 127.

KONGRESSNYTT

Nästa internationella numismatiska kongress

äger rum den 8-12 september 1997 i Berlin. Det är första gången en sådan hålls i Tyskland. Kongresserna äger rum vart sjätte år och senast möttes världens numismatiker i Bryssel 1991.

Kongressen sponsras av Staatliche Museen zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz i samarbete med the International Numismatic Commission.

Kongressen hålls i det berömda Humboldt-universitetet i Berlins centrum, vid Unter den Linden. Museumsinsel ligger mycket nära. Fyra dagar ägnas sammanträden och föredrag, en åt utflykter. Den sedvanliga *Survey of Numismatic Research* utkommer till kongressen, liksom en medalj.

Intresserade skall skriva till:

Münzkabinett

Staatliche Museen zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz

Bodestrasse 1-3

D-10178 BERLIN, Tyskland.

Organisationskommittén sänder då undan för undan alla aktuella trycksaker. En sådan intresseanmälan är inte bindande, anmälan görs senare på särskilt formulär. □

Föga känd kungaserie avslutas

Ganska få torde känna till denna svenska regentlängd, som frivilliga Skytterörelsen utgivit för sin "Rikspropaganda" med en medalj om ått – baklänges! Den tog sin början 1973/4 med Carl XVI Gustaf och har nu avslutats med Gustav I (på journalistsvenska "Gustaf Vasa", vilket han som bekant aldrig hette). Medaljerna har hela tiden präglats av AB Sporrong i 40 mm ø.

Porträtten har tagits från kända medaljer (de över våra yngre Bernadotter är från medaljer till vilka Sporrong har äganderätten).

Här avbildas ett exempel – Erik XIV efter den ensidiga medalj av okänd konstnär som bevarats i några få, gjutna exemplar. Den avslutande medaljen, gamle kung Gustav, har modellerats efter det Willem Boy tillskrivna porträttet på begravningsmedaljerna 1560.

Serien omfattar 23 medaljer. Den började utges efter tronskiftet 1973 och då i högst ca 20 000 ex., numera 9 000. Metallen är brons. (Något 10-tal har vid vissa tillfällen slagits i silver, men inte alltid.)

Om serien skall få någon fortsättning bakåt i tiden eller om man skall porträttera våra drottningar (av vilka några var ivriga skyttar, men de är ett fåtal) har inte bestämts.

LLI

Foto: Gabriel Hildebrand.

Kung Oscars död och dalpilarna på mynt

Kungl. Maj:t utfärdade den 3 februari 1855 *Förordning om Rikets Mynt*. Myntenheten skulle benämnas *Riksdaler Riksmünt* och "räkne-enheten må fördelas i 100 lika delar, samt att 100:dedelen benämnas Öre". Enligt förordningen skulle kopparmynten präglas till valörerna 5, 2, 1 och 1/2 öre. "Dessa Kopparmynt tillverkas af en legering, bestående af nitiofem delar koppar, fyra delar tenn och en del zink, hwilken blandning benämnas MyntMetall". Det nya myntsystemet skulle, enligt senare författningar, tillämpas i offentliga räkenskaper fr.o.m ingången av år 1858. Detta system fick inte lång livslängd. Det ersattes redan efter 18 år, genom den av Kungl. Maj:t och riksdagen gemensamt stiftade *Lag om Rikets Mynt* den 30 maj 1873, av ett på guld baserat myntsysteem, vars enhet fick benämningen *krona*.

Lagen om det nya myntsystemet utkom 1855, och samma år är de första mynten enligt denna lag daterade. Skillnaderna mot förut var ganska obetydliga. Antalet skiljemyntvalörer var mindre: 4 i stället för 6 (4, 2, 1, 2/3, 1/3 och 1/6 skilling banko). En del lägre silvernominaler har fått lagergrenar på fransidan i stället för riksvapnet, och de högre valörerna av denna metall har fått riksvapnet ändrat. Det har gjorts mindre, samtidigt som sköldhållarna har blivit större och fått en spänstigare och elegantare hållning. De mest ingripande ändringarna finner man på de nya bronsmynten, som visserligen liksom sina företrädare av koppar har porträtt (utom den minsta valören, 1/2-öret) men nu vända till vänster.

Ännu mera radikal var förändringen av fransidan. Här har det sedan 1624 på kopparmyntet brukade dalamärket, de korsade pilarna, (bild 1) försvunnit samtidigt med övergången från koppar till brons (kopparen i legeringen togs från Falu gruva ända till 1863). Denna ändring blev ej utan genljud.

I Dalarna såg man ett orsakssammanhang mellan landskapsvapnets borttagande och kung Oscars sjukdom och bortgång kort efteråt. I samband med Nordiska Museets undersökningar om sägner om svenska kungar upptecknades 1937 följande sägen:

"Men kung Oskar den förste geck då illa för, när han tog bort dalpilarna ur pengarna som ha vare sen Gustav Vasas ti. Dalkarlen

Mynt i skilling banko och öre från 1840-50-talen. Foto: Ulf Bruxe.

Foto (daguerrotyp) av kungafamiljen 1857; kung Oscar redan märkt av sjukdom. Sittande drottning Josefina, Oscar I, prinsessan Lovisa, kronprinsessan Lovisa; stående prins August, Sofia, prins Oscar (II), kronprins Carl (XV), Eugénie. Endast änkedrottning Desideria saknas. Troligen taget när Oscar och Sofia var nygifta.

feck den förmån av Gustav Vasa för att dom hjälpt' en å mote bort jutarna att deras pilar vart satta bakpå pengarna. Men Oskar ställde te så dom kom bort, men feck han sota för, ty dalgubbarna satte på'n lussjukan, så lössen satt sej mellan hull å skinn å åt rakt opp kungen levans. Han sökt så mycke doktorer, men ingen kunde hjälp'an så nog ha då vare bäst, om dalpilarna fått sitta kvar på svenska pengarna. Dalkarlen ha ju hjälpe alla svenska kungar ve alla möjliga tillfällen, så dalpi-

larna satt assint i väjen." (EU 10627)

Oscar I:s hälsa var alltid vacklande (bild 2). Efter sonen Gustavs död 1852 genomgick han en livsfarlig sjukdom. Han hämtade sig och utvecklade under kriget en vittomfattande storpolitisk aktivitet. Men 1857 sattes han helt ur spel, drabbad av en förlamande hjärntumör. Efter ett långsamt avtynande avled Oscar I på Stockholms slott den 8 juli 1859.

Tamás Sárkány

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT REGISTER 1995

ARTIKLAR OCH NOTISER	Nr	Sid.
Alexandersson, Jan <i>Telefonkort och myntkort.</i>	2	42
<i>Sedlar med och utan stjärna.</i>	4	112
<i>Jubileumsmynt i oädla metaller.</i>	5	130
<i>Pick: World Paper Money.</i>	7	187
Andersson, Jan <i>Staden Gothas myntkabinett. (& H Menzinsky, S Serrestam)</i>	7	168
Berghaus, Peter <i>Porträtt av en numismatiker. Nicolaus Keder (20.3.1659 – 17.4.1735).</i>	5	120
Björk, Jan-Olof <i>Valsverkspräglingsen av Gustav II Adolfs kopparmynt. Tillverkningssteknik och resultat.</i>	3	52
<i>Ett omtalat halvöre Säter 1628. Hur avfall blir övningsmaterial åt en nyanställd gravör.</i>	6	148
<i>Per E L Hellström 1905–1995. (PERSONALIA)</i>	6	161
Braunerhielm, Thom <i>Guldmedalj över Gösta Forssell.</i>	8	206
Carlberg, Dan <i>Daniel Leijonanckers klädesväveri i Stockholm. Ett stycke svensk historia med numismatisk anknytning.</i>	8	192
Gillingstam, Hans <i>Johan Palmstruchs ursprung.</i>	2	37
Golabiewski Lannby, Monica <i>Spårvägsbolagets minnesmedalj 1909.</i>	3	86
<i>Plåtmynt i spårvägsbolaget.</i>	5	131
<i>Albrekt den vanartige.</i>	7	173
<i>Magnus Ladulås, "LL X:1c".</i>	8	197
<i>Långväga besökare i Nederluleå kyrka vid 1700-talets slut?</i>	8	201
Hammarberg, Inger <i>Tre merovingiska mynt.</i>	5	129
<i>Kungligt merovingiskt mynt.</i>	6	147
<i>Modern kopia av vikingatida mynt. (FRÅGESPALTEN)</i>	7	186
Hemmingsson, Bengt <i>Förlageteckningar till svenska mynt från 1600-talet.</i>	2	28
<i>Johannes Bureus som förlagetecknare än en gång.</i>	6	154
Holmqvist, Magnus <i>Finns polletter av sten?</i>	7	171
Hovén, Bengt E <i>Iranskt guldhalsmycke.</i>	4	105
Jarlén, Sven-Eric <i>"Pionjärmedaljen" 1948.</i>	7	178
<i>"Länder fridsamt intagne".</i>	8	208
Jonsson, Tord <i>Hur betalades en gård 1731? (FRÅGESPALTEN)</i>	1	22

Jonsson, Kenneth*Nygammal skatt på Gotland.* (& M Lindquist)

3 58

GNU:s medalj över Brita Malmer. (& T Sundquist) (MEDALJNYTT)

5 124

Kampmann, Ursula*En promenad genom en romares vardag under den romerska kejsartiden.*

6 144

Homonoia – fred och samförstånd på grekiska mynt.

7 172

Zeus Hysistos tempel på berget Gerissim nära Neapolis.

8 196

Klackenberg, Henrik*Visionen av ett nytt museum.*

4 104

Kälde, Bengt Olof*"Till gagn för Uppsala slott". En ny belöningsmedalj.* (& L O Lagerqvist)

1 11

Källerholm, Sven-Olof*Kopparhaltig 1 öre 1668.*

7 182

Lagerqvist, Lars O*Ett besök i Oscar II:s mynt- och medaljskåp.* (& I Wiséhn)

1 10

"Till gagn för Uppsala slott". En ny belöningsmedalj. (& B O Kälde)

1 11

Edvin Öhrström 1906 – 1994. (PERSONALIA)

1 22

Nils-Uno Fornander 17 september 1914 – 26 december 1994.

2 43

Svenska myntet 1000 år. (MYNTNYTT)

4 111

Om "mystisk" medalj. (FRÅGESPALTEN)

8 210

Lindquist, Malin*Nygammal skatt på Gotland.* (& K Jonsson)

3 58

Linkosalmi, Aimo*Tre nya jubileumsmynt i Finland år 1995.* (TÄVLING)

3 91

Menzinsky, Hans*Staden Gothas myntkabinett.* (& J Andersson, S Serrestam)

7 168

Nilsson, Harald*Guldmynt som kristidsvaluta.*

5 128

Bertil Wärn 1914 – 1995. (PERSONALIA)

5 137

Nordlind, Ulf*Medaljer och märken från Konstindustriutställningen i Stockholm.* (& I Wiséhn)

1 4

Ny medalj från SNF. (MEDALJNYTT)

4 105

Påhlsson, Leif*Internationella kongresser (7).* (KONGRESSER)

1 22

Slovakien (2).

2 38

*Adam Heymowski – exilpolsk heraldiker; svensk biblioteksman, förmedlare av kulturarv.**9 febr 1926 – 8 mars 1995.* (PERSONALIA)

8 210

Rezak, Ira*Om "mystisk" medalj.* (FRÅGESPALTEN)

5 136

Rispling, Gert*Islamiskt bokpris.*

3 90

Rådström, Börje*Mjölkipolletter använda vid Risinge Gård.*

4 106

Sárkány, Tamás*Moderna medaljer.*

6 156

Kronan försvinner år 2002?

8 198

Serrestam, Sonny*Staden Gothas myntkabinett. (& J Andersson, H Menzinsky)*

7 168

Sundquist, Torbjörn*Numismatisk frågesport vid SNF:s julfest 14 december 1994.*

1 13

NNU:s medalj över Brita Malmer. (& K Jonsson) (MEDALJNYTT)

5 124

Sømod, Jørgen*Nogle svenske poletter præget i udlandet.*

4 96

Tidlig dansk reklamejeton i aluminium.

8 195

Tesch, Sten*Tusenårsjubileum på Sigtuna Museum. (UTSTÄLLNINGAR)*

4 110

Tingström, Bertel*Hur betalades en gård 1731? (FRÅGESPALTEN)*

1 22

Wahlquist, Göran*SNFs årsmöte 1995.*

5 134

Vad händer med Svenssonsamlingarna?

7 184

Nordisk Numismatisk Unions möte i Stockholm.

8 204

Wallné, Göran*Om samlarföremål och värde. (DEBATT)*

4 114

Samlarvärde och ekonomiskt värde. (DEBATT)

7 183

Walter, Jan Erik*Ordensnytt från f d Tjeckoslovakien (3) – Tjeckien.*

2 38

Widell, Magnus*Sockensoldaten i Unnaryd sändes till Jönköping när Kronan och de andra nödmynten devalverades.*

1 9

Pollett för törstiga.

1 18

Wiséhn, Eva*Sagan om penningen och dukaten – en sedelärande berättelse.*

1 14

En Biribi-sedel eller Nervus rerum, pecunia.

2 34

Rättelse.

4 114

En skänk från ovan.

4 102

Spelutställning på ny kula. (UTSTÄLLNINGAR)

4 110

Ett sällsynt Anund Jakob-mynt.

7 173

Porslin med transportsedel.

8 206

Wiséhn, Ian*Medaljer och märken från Konstindustriutställningen i Stockholm. (& U Nordlind)*

1 4

Ettöringar betalade böter.

1 10

Ett besök i Oscar II:s mynt- och medaljskåp. (& L O Lagerqvist)

1 10

När myntkabinettet blev kungligt. Den statliga myntsamlingen underställd Kongl. Museum.

1 16

Spanien. (SEDELNYTT)

1 19

Förebilden till 5 cent Indian head.

2 36

Hemlighetsfull pollett. (FRÅGESPALTEN)

2 47

Jetong från en arbetarförening.

3 61

Pengar till ett enat Europa – modell 1949.

3 85

Brukspatronen Carl Östbergs gåva till Kungl Myntkabinettet.

3 86

Riksbanksanställdas klagan på sedlar.

3 88

Myntpräglning i Frankrike i svensk dagbok från 1700-talet.

3 88

Sulitelmedaljen.

4 107

Lingvister i numismatikens värld.

4 108

En medalj för ögat.

4 108

Krigspropaganda i skruvvaler.

4 109

Sedelförslag av Carl Abraham Bröling.

5 125

Bror Emil Hildebrand – mannen bakom Karl XV:s valspråk.

5 128

Papperspolletter från Barnängens klädesfabrik.

5 132

Papperspollett från Stegeborg.

5 133

<i>En fattigpollett från Eskilstuna.</i>	5	133
<i>Riksbankerna bytte mynt.</i>	5	133
<i>En amerikansk check med Jenny Linds porträtt.</i>	6	153
<i>Medalj för starka lungor.</i>	6	157
<i>Känsö-jetong.</i>	6	157
<i>Kopparstickaren Jacob Gillberg och Gustav III:s medaljhistoria.</i>	7	174
<i>Fattiga i Röda rummet.</i>	7	177
<i>Sedlar från den svensk-amerikanska kolonin Bishop Hill.</i>	7	178
<i>Kassaskåpsreklam från 1879.</i>	7	180
<i>En kyrkas myntsamling.</i>	7	180
<i>Sveriges vackraste assignation.</i>	7	181
<i>På jakt efter ett mynt.</i>	7	182
<i>Cigarreklam i form av engelsk sedel.</i>	8	194
<i>Sällskapet E & N i Marstrand.</i>	8	200
<i>Passerbricka till myntverket i Yeddo.</i>	8	201
<i>Reklamsedel för parfym.</i>	8	202
<i>Pollett från Munksjö Pappersbruk.</i>	8	202
<i>Seffle Canal och Slussbyggnad – ett tidigare okänt aktiebrev.</i>	8	205
<i>Teckning utförd av Nils Keder – förlaga till medalj.</i>	8	207

Ögren, Kenneth

<i>Militära utmärkelsetecken. (MEDALJNYTT)</i>	6	162
--	---	-----

RECENSIONER OCH BOKNYTT

Arkeologi i Sverige Nr 3. (Lars O Lagerqvist)	7	185
Eimer, Christopher: <i>Medallic Portraits of the Duke of Wellington.</i> (Ian Wiséhn)	5	136
Guldets magi i saga och verklighet. (Eva Wiséhn)	1	20
Huggert, Anders: <i>Revalskt mynt under brutet tak i Bjännberg i Västerbottens kustland.</i> (Lars O Lagerqvist)	1	20
Lagerqvist, Lars O: <i>Myntningen i Sigtuna. Ett tusenårsjubileum.</i> (Monica Golabiewski Lannby)	2	45
Landi, Giacomo (i samarbete med Birgitta och Karl-Fredrik Karlsson): <i>Numismatique de l'assurance. Försäkringsnumismatik – Sverige.</i> (Ian Wiséhn)	4	113
Lukanc, Ivo: <i>Diocletianus, der römische Kaiser aus Dalmatien.</i> (Ulla Westermark)	2	44
Molvögin, Arkadi: <i>Die Funde Westeuropäischer Münzen des 10. bis 12. Jahrhunderts in Estland. Numismatische Studien 10.</i> (Richard Kjellgren)	6	160
Nicol, N Douglas: <i>Standard Catalog of German Coins, 1601 to present, including colonial issues.</i> (Ian Wiséhn)	3	90
North, Michael: <i>Geldumlauf und Wirtschaftskonjunktur im südlichen Ostseeraum an der Wende zur Neuzeit (1440 – 1570).</i> (Bo Franzén)	1	20
Numismatiska B-uppsatser vid institutionen för Arkeologi i Stockholm. (Monica Golabiewski Lannby)	7	185
Sainio, Pentti: <i>Telephone Cards of Finland 1982 – 1994.</i> (Jan Alexandersson)	2	45
Sammlung Köhler-Osbahr. Band II/1. Vormünzliche Zahlungsmittel und Aussergewöhnliche Geldformen aus China, Annam, Korea und Japan. Band II/2. Vormünzliche Zahlungsmittel und Aussergewöhnliche Geldformen aus Südostasien, Afrika und andere Teile der Welt. (Eva Wiséhn)	2	44
Siegs Møntkatalog Norden 1995. (Jan Alexandersson)	1	21
Sylloge Nummorum Graecorum. Finland. The Erkki Keckman Collection in the SKOPBANK Helsinki. Part I Karia. Sammanställd av Ulla Westermark och Richard Ashton. (Ian Wiséhn)	4	113
Wiséhn, Ian: <i>Apotekspolletter. Nordisk Medicinhistorisk årsbok 1994.</i> (Lars O Lagerqvist)	5	136
Wiséhn, Ian & Schenkmanis, Ulf: <i>Att samla mynt, sedlar och medaljer.</i> (Monica Golabiewski Lannby)	8	209

Kvitto på bokbetalning från 1806

Även ett kvitto kan få formen av ett värdepapper. De som 1806 var intresserade av ett bokverk om Gustav III:s samlade skrifter kunde betala pengar i förskott. I utbyte fick man då ett kvitto som visade att innehavaren av kvittot betalt 1 riksdaler 24 skilling banko. När så övriga delar utkom skulle resterande summa betalas. Varje kvitto hade eget nummer (det här visade exemplaret har nr 479) vilket innebar att utgivaren eller boklådan kunde hålla ordning på sina beställningar. Säkert var det viktigt också att få in förskottsbetalningar. Då kunde utgivaren/tryckaren överblicka produktionens kostnader. Man fick en garanti för fortsatt utgivning.

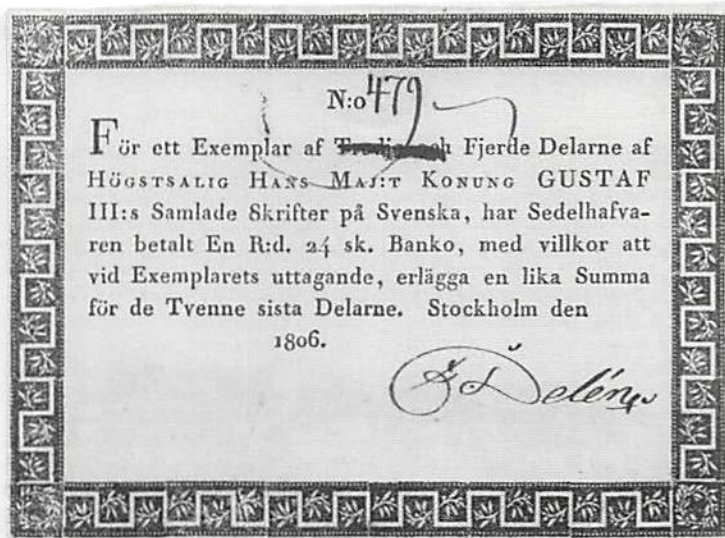
Kvittot har fått en vacker ram bestående av en meanderslinga, lagerkransar och lagerkvistar. Nederst finns namnteckningen: C E Delén. Carl Erik Deleen (Delén) föddes 1767 i Stockholm och avled 1850 i samma stad. År 1796 lämnade han en inslagen ämbetsmannabana och etablerade sig som bokhandlare i Stockholm. Hans boklåda vid Stora

Svalbard 1920 – den lyckligaste av världar

Omkring 1920 utfärdades penninganvisningar av Aktiebolaget Spetsbergens Svenska Kolfält, som verkade på Svalbard. Anvisningarna var bevis på inestående lön. Innehavaren kunde dock använda anvisningen vid Sveagravan under säsongen vid köp av olika varor. De anvisningar som fortfarande var oinlösta vid säsongens slut skulle lämnas till gruvkontoret, varvid sedlar och mynt utbetalades. Anvisningarna var ogiltiga efter säsongens slut. Av denna anledning var det få anvisningar som följde med arbetarna hem till Sverige. I ett försök att komplettera samlingarna uppmanade Nils Ludvig Rasmussen, Kungl. Myntkabinetet, svenska Spetsbergsmän, som undångömt sedlar, att lämna dem till myntkabinetet. Uppmaningen ingick i en artikel i Dagens Nyheter 27 juni 1940 som handlade om nödmynt, krigsmynt och polletter. I artikeln citerades en gammal Spetsbergsveteran som suckande brukade utstötta: "Det var fint på Spetsbergen – ingen länsman och ingen präst, och pengarna gjorde vi själva".

IW

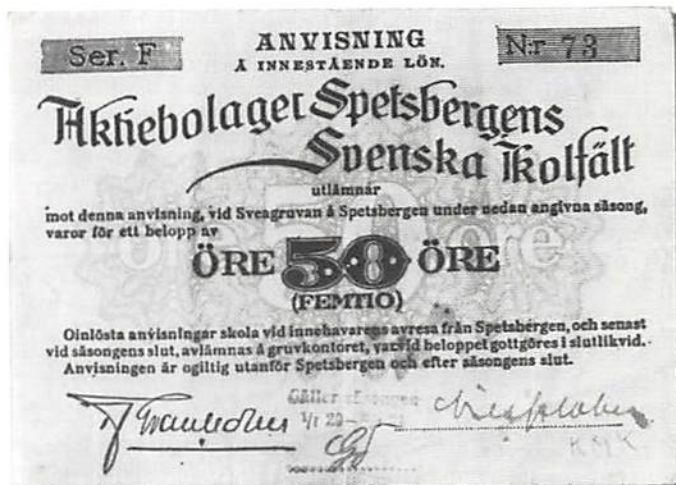
Bokhandlaren Deleens kvitto till kunder som gjort avbetalning på bokverket över Gustav III:s samlade skrifter. Foto: Gunnel Jansson, RIK-foto.

Nygatan blev en samlingspunkt för huvudstadens författare och litteratörer. År 1809 lämnade han bokhandeln helt och hållet till sin kompanjon G.A. Öberg. Under olika innehavare men alljämt under Deleens namn drevs denna bokhandel ända till 1895. Inom boktryckaryrket intog Deleen en aktad ställning och han får anses som sin tids förnämste boktryckare, både med hänsyn till hans alsters goda och smakfulla typografiska utförande och hans

stora litterära och särskilt språkliga intressen.

Bokverket *Konung Gustaf III:s skrifter i politiska och vittra ämnen; tillika med dess brevveling i sex delar* (Stockholm 1806-12) utgavs av greve Johan Gabriel Oxenstierna (1750-1818). Han hade på grund av sin stora lojalitet till Gustav III utnämnts till riksmarskalk. Annars har Oxenstierna mest gjort sig känd som skald.

IW

Polletter från Stockholms badinrättningar

Av Ian Wiséhn

Stockholm var en efterbliven och ohälsosam stad i början av 1800-talet. Många utländska resenärer har vittnat om den svenska huvudstadens bristande hygien. Ville man på 1820-talet ta ett varmt bad kunde det bara ske hos en änkefru vid Gamla Norrbro som hade två kar. Men det kunde hända att man fick dela vattnet med en annan badgäst.

Vid slutet av 1820-talet och under följande årtionden började situationen ljusna. Stockholm började långsamt vakna upp ur en lång törnrosasömn. Det fanns tre saker som man då främst önskade: ljus på gatorna, rinnande vatten istället för brunnarna och bad. Flera olika badinrättningar inrättades under perioden 1820-talet fram till 1860-talet.

Liksom inom så många andra områden använde man sig av polletter vid baden. Vanligast var att man betalade i förväg för tio bad, men fick polletter för elva bad. Köpte man säsongskort ingick någon form av rabatt. Inpasseringen till badet för- enklades genom att man undvek själva hanteringen av mynt vid entrén. Polletterna köptes vid badets kontor. Andra polletter användes i samband med förvaringen av de badandes kläder. P.R. Ferlin berättar om detta bruk i sin bok om Stockholm från 1858 (del I, sid. 70):

Badsumpar äro för allmänheten inrättade: 1:o vid Nya Kungsholmsbron, 2:ne badsumpar, som under den för sjöbad lämpliga årstiden dagligen hållas tillgängliga, så länge det är ljusst, dock ej tidigare på morgonen än kl. 5, eller senare på aftonen än kl. 11, och icke å Hel-

gedagar vid den tid, då gudstjenst hålles. Flere än 25 personer kunna ej på en gång rymmas i hvardera badsumpen. Klädespersedlarne för de badande emottagas under badningen af ordningsmannen, som i utbyte lemna en numrerad bleckpollett, försedd med ett snöre, emot hvilken polletts återställande kläderna efter slutad badning återfås. Ordningssmannen eger, för det besvär honom härigenom tillskyndas, uppbära af hvarje badande person 1 sk. R:gd för hvarje gång badsumparne begagnas. (Här bör man uppmärksamma det märkliga hur man 1858, då det räknades i rmt, betalade 1 sk. r:gd. Var det med polletter från 1801? Eller skedde betalningen med 2/3 sk. bko? eller 2 öre rmt? Kanske vet någon i läsekreten hur saken förhåller sig.)

I denna artikel finns ett antal polletter, av metall eller papper, uppräknade som är kända av författaren. Polletterna kommer från Kungl. Myntkabinettets samling och Sven Svenssons samling.

Stockholms Bad- och Simskola, även kallad Gjörceska badet. År 1827 öppnade C.D. Lind sin vid Rid-darholmens norra strand uppförda sim- och badanstalt. Den kallades den Gjörceska, på grund av att dansören vid kungl. teatern Fredrik A. Gjörccke i mer än 25 år (1836-1866) var både simlärare och föreståndare vid badet. Carl Almqvist från Uppsala blev dock den förste läraren vid starten. Den Gjörceska simskolan fanns kvar tom 1883. Den hade emellertid långt dessförinnan undergått en nödvändig utökning och ombyggnad. Vid fabrikören Linds död 1832 övergick simskolan i boktryckaren P.A. Nordstedts ägo.

Badet byggdes på pålvirke samt var indelat i två bassänger. Den större fick endast begagnas av simkunniga. Bassängen var begränsad av de bjälkar på vilka badinrättningen vilade. Det fanns även en öppning som gav de simmande tillfälle att obehindrat komma ut och in från öppna sjön. Bottnen var planerad och jämn och bestod av sand. Den mindre bassängen hade en boten som var försedd med 6 tums fyr-slagna bjälkar liggande så tätt intill varandra att inget mellanrum fanns. Det fanns en 16 alnar hög dusch-

inrättning samt två "mindre bassiner för fruntimmer med särskilda rum". Badet hade också två trampoliner tillsammans med "en vattenkonst, hvarigenom dusch erhålles nedifrån". Bassängerna var omgivna av en byggnad, indelat i 76 avklädningsrum, biljettkontor, enklare matställe m.m. Badpriset för sommaren var 6 rdr 32 sk. bko och för en månad 3 rdr 16 sk bko samt för varje enskilt bad 8 sk. bko.

1. Papperspollett, gul, 92 x 62 mm. Text i svart tryck: *Stockholms / BAD- och SIMM-SKOLA / vid / Rid-darholmen och Levinska huset*. I nedersta högra hörnet finns en svart stämpel med initialerna: CDL (dvs C.D. Lind). Datering ca 1830.

Möjligt användes denna papperspollett som säsongskort. Detta exemplar kommer från Sven Svenssons samling, nu i Kungl. Myntkabinettets ägo.

2. Pollett av mässing, ensidig, 31 mm i diam., tillverkad hos Sporrang. Inom en vågig omkrets vid kanten: *DUSCH / BILLET. / FG*. Initialerna står för Fredrik Gjörccke. Stiernstedt 240:118. Datering ca 1840-1850-talen.

Stockholms stads Bad- och Siminrättning

Bad i Mälaren väster om Strömsborg, invigd 20/8 1884. Denna siminrättning blev ersättningen för den sk Gjörceska simskolan som försvunnit 1883. Vid badet utnyttjades fyra olika polletter, alla tillverkade hos Sv. 01. Morell & Co, Stockholm.

3. Mässingspollett, rektangulär med rundade hörn, 30 x 21 mm. Överst bågigt: • *STOCKHOLMS STADS* • Nederst bågigt: *BAD- OCH SIM-INRÄTTNING*. På fältet: stadsvapnet, S:t Eriks huvud. Polletten gällde för 35 öre.

4. Mässingspollett, 27 mm. Omskrift som på nr 3. I mittpartiet: *25 / ÖRE*.

5. Koppar- eller mässingspollett, rutformig med inåt avrundade hörn, 26 mm. Omskrift som på nr 3 och 4. I mittpartiet: *20 / ÖRE*.

SELINS MYNTHANDEL AB

Mynt sedlar medaljer
ordnar nålmärken

Öppettider

Vardagar 10.00 – 18.00

Lördagar 10.00 – 14.00

Regeringsgatan 6

111 53 Stockholm

Tel. 08-411 50 81

Fax. 08-411 52 23

1.

3.

2.

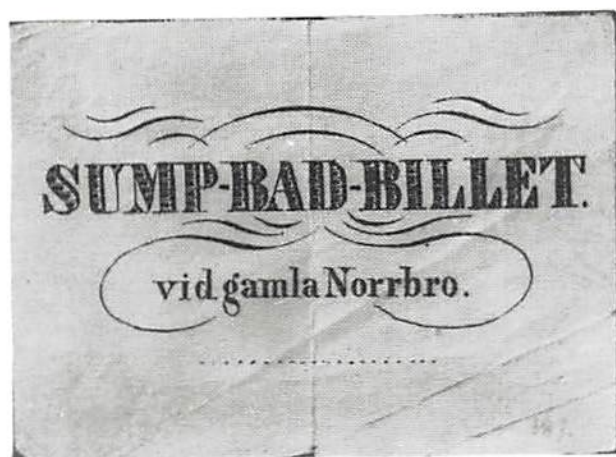
4.

5.

6.

7.

9.

8.

9.

10.

10.

11.

12.

13.

14.

6. Mässingspollett, oval, 28 mm bred och 21 mm hög. Text överst i bågförm: S.S.B.O.I. Därunder 5 / ÖRE.

Nr 3-6, Numismatiska Meddelanden XII, 79:1-4.

Sumpbadet vid gamla Norrbro

En tidig badinrättning i Stockholm var badet på Helgeandsholmen eller den sk Gamla Norrbro i egendom N:o 5. I detta hus hyrde en änka några rum och där fanns tillgång till två badkar. Då det var svårt att få tillräckligt med vatten, var det inte så noga om flera personer fick begagna samma. År 1831 började emellertid Hattmakare-Äldermannen C.J. Lorentz med en egen badinrättning i samma hus som änkan. Lorentz hade avancerade planer. Han fick arkitekt-ritningar av professor Blom Carlson.

De mekaniska arbetena, som t ex vattenuppföringen med hjälp av ångkraft, utfördes av Kopparslagare-Äldermannen Lindskog.

Inrättningen för varma bad hade sammanlagt 23 rum med elstäder. Av dessa rum användes åtta till vattenbad. I varje badrum fanns två kar, ett av trä och ett av koppar. Här fanns också möjlighet att få njuta av myrbad och finskt bad. För övrigt fanns ångbad, kryddbad, maltbad, klibbad, lutbad, såpbad, mjölbud och gyttebad.

7. Papperspollett, gul, 80 x 59 mm. Text i svart tryck: SUMP-BAD-BILLET. / vid gamla Norrbro. Därunder en punktlinjje med plats för namnteckning (innehavaren?). Datering ca 1830-talet.

Möjligen användes denna pappers-

pollett som säsongskort. Detta exemplar kommer från Sven Svenssons samling, nu i Kungl. Myntkabinettets ägo.

Stockholms Badhus Aktie-Bolag

Stockholms Badhus grundades 1867. Fyra personer var initiativtagare till bolaget: läkaren Carl Curman, läkaren Gustaf Zander, arkitekten H. Lindahl och byggmästaren J. Ahlström. Badet låg i Frimurarebarnhusets stora hus vid Malmstorgsgatan. Intresset bland stockholmarna var emellertid litet. Då ombyggnaden kom igång måste en del av arbetarna avlönas med aktier i bolaget. Carl Curman skapade senare Sturebadet.

8. Frimärksliknande papperspollett, röd bottenfärg, ringen grön, 32 x 27 mm, tandad på två sidor. Diagonal

finns streckad markering (avsett att klippa?). Därmed bildades två delar. Båda bär texten: STOCKHOLMS BADHUS AKTIE BOL. Ena halvan 1 kr och den andra 3 kr. Övertryck på de två halvorna: 2^{kl} KLASS.

Detta exemplar kommer från Sven Svenssons samling. Nu i Kungl. Myntkabinettets ägo.

Södermalms Badinrättning

Denna badinrättning invigdes 1884. Här har Sven B.F. Jansson (Run-Janne) en annan uppgift. Han säger att badinrättningen öppnades redan 1877. Badet låg nära Slussen.

9. Pollett av nysilver, 26 x 21 mm, rektangulär med avklippta hörn. Åtsidan: mitt på fältet 50 och där-
ovan och nedanför SÖDERMALMS / BADINRÄTTNING. På frånsidan finns initialerna SBI sammanflätade

10. Pollett av nysilver, 22 mm i diameter. Åtsidan visar på mittfältet: 30.

Omskrift: SÖDERMALMS / BADINRÄTTNING. På frånsidan finns den Morellska tillverkarstämpeln.

11. Ensidig pollett av zink, 25 x 19 mm, rektangulär med avklippta hörn. På åtsidan finns inom en enkel ram texten: SÖDERMALMS / BADINRÄTTNING.

12. Pollett av koppar, 31 x 21 mm, oval, ensidig. På åtsidan finns inom en enkel ram texten: SÖDERMALMS / BADINRÄTTNING.

Nr 9-11, Numismatiska Meddelanden XII, 79:5-7.

13. Frimärksliknande papperspollett, rosa med svart text, 30 x 21 mm, tandad på fyra sidor. Innanför en liggande oval finns texten: 25 och där-
ovan och nedanför SÖDERMALMS / BADINRÄTTNING. Polletten är rikt dekorerad med guilloccher.

14. Som nr 13, men ljusblå med svart text. Handskrivet innanför ovalen: SB.

Samtliga fotografier: RIK-foto.

Litteratur

Bergvall, E., *Berättelse över Stockholms Simsällskaps verksamhet 1827-1927*. Stockholm 1927.

Ferlin, P.R., *Stockholms stad i juridiskt, administrativt, statistiskt och borgerligt hänseende*. Första delen. Stockholm 1858.

Jansson, S.B.F., *Historiebok. Ur min färd*. Stockholm 1982.

Stjernstedt, A.W., *Beskrifning öfver svenska kopparmynt och polletter*. Stockholm 1858.

Storkirk, W. Th., *Fortsättning af tillägget till Friherre Aug. Wilh. Stjernstedts år 1872 utgifna beskrifning öfver Svenska Polletter. Numismatiska Meddelanden XII*, Stockholm 1890. □

Polletter av papp från Rejmyre glasbruk

År 1810 den 6 april undertecknades på Sillesjö gård i Skedevi socken i Östergötland ett bolagskontrakt mellan jägmästaren Johan Jacob Graver och friherre Mattias Alexander von Ungern Sternberg om anläggandet av ett glasbruk vid Rejmyra i samma socken. Graver, vilken som gäva av sin mor Maria Magdalena Graver den 20 januari samma år mottagit Rejmyrahemmanet, förklarade sig i kontraktet "med avseende både på egen och allmän fördel" vara sinnad att inrätta ett glasbruk, vartill läge, skogstillgång och vattendrag giva ganska gott tillfälle. Men "alldenstund anläggningen och bedrivandet av ett sådant bruk fordrar betydligare förlag och kostnad, än vartill jag för närvarande ensam vill bidra", hade han associerat sig med friherre von Ungern Sternberg, ägare till bl.a. Sillesjö och Lotorps bruk i grannsocknen Risinge. En passus i fru Gravers gävbrev synes tyda på, att planer på att anlägga ett glasbruk vid Rejmyra förelegat redan vid årsskiftet 1810 och att sonen kan ha utverkat gåvan för att möjliggöra ett förverkligande av dessa planer. Enligt brevet fick Johan Jacob Graver nämligen bl.a. rätt att "när som helst på hemmanets ägor uppföra de byggnader han för gott finner".

Att döma av formuleringarna i kontraktet torde Graver ha varit initiativtagaren, medan den privilegieansökan som ingavs framför motive-
ringar för glasbrukets anläggande som lika gärna kunde vara formulerade av von Ungern Sternberg.

Det hemman varpå glasbrukets grundlades nämnes första gången i bevarade handlingar år 1385 under namnet *Reghinmyra*. Det bortbyttes då jämte åtskilliga andra gårdar av Askeby kloster till Bo Jonsson (Grip). Under 1600- och 1700-talen ägdes det av medlemmar av ätterna De Geer och Berchner. År 1763 inköptes det av brukspatron Jacob Graver och disponerades efter dennes död 1779 av hans änka intill dess hon överlät det på sin son Johan Jacob.

Det visade sig snart att Graver i motsats till sina föräldrar hade ganska ringa framgång i affärer. Efter flera inteckningar fram till 1815 hade hans andel krympt betänkligt. Därmed började von Ungern Sternberg att betrakta sig som glasbrukets ägare.

I februari år 1815 sålde von Ungern Sternberg Lotorps bruk med vad som därtill hörde till sin makas halvsyskon. Knappt ett halvår senare inköpte han av Graver och dennes hustru Maria Christina Agrell deras

hälft i glasbruket samt hela Rejmyrahemmanet för en summa av 20 000 riksdaler banko. Friherre von Ungern Sternberg hade därmed också de facto blivit ensam ägare av glasbruket. Tydligt började han strax där-
efter fundera på att avyttra bruket, men någon försäljning av detta kom aldrig till stånd. von Ungern Sternberg överenskom i stället med svärsonen kapten Gustaf Eric von Post, gift med hans dotter Jacqueline Ulrika von Ungern Sternberg, att denne från och med den 1 juli 1816 skulle svara för glasbrukets affärer. Genom ett köpekontrakt underteck-

LUNDS MYNTHANDEL

KÖPER och SÄLJER
BYTER och VÄRDERAR

MYNT och SEDLAR
TILLBEHÖR och LITTERATUR

GRATIS LAGERLISTA
(uppgiv samlarområde)

Klostergatan 5, 222 22 LUND
Tel 046-14 43 69

nat på Äs den 31 januari 1817 fick von Post slutligen köpa såväl hälften av bruket som av gårdarna Rejmyra och Brejmyra för en summa av 33 333 riksdaler 16 skilling banko.

Gustaf von Posts betydelse för Rejmyra kan knappast överskattas. Hans utbildning i ekonomiska och tekniska ting hade säkerligen icke varit grundlig, men med hjälp av okuvlig energi och sällsynt klarsynthet i vad gällde glasindustrins förutsättningar och utvecklingsmöjligheter lyckades han mycket snart föra upp Rejmyra till den ledande plats bland de svenska glasbruken, som bruket därefter kom att intaga under hela den återstående delen av 1800-talet.

Den 21 december 1845 sålde Gustav von Post och hans maka till deras äldsta son, löjtnanten Fredrik von Post, en sjättedel av den ägda delen av glas bruket med direkt underlydande gårdar. Fredrik von Post hade sedan 1842 bebott bruksgården i Rejmyra och tjänstgjorde som brukets disponent åren 1848-1851.

Gustav von Post dog på Frängsäter den 16 september 1850. Året 1851 utsågs löjtnanten Hampus von Post till disponent efter Fredrik von Post. Under sin verksamhetstid vid Rejmyra koncentrerade han sig på att höja glasets kvalitet, medan intresset för den ekonomiska sidan av driften var mindre. Kanske bidrog detta till att hans släktingar omvandlade bruket till ett aktiebolag och såg sig om efter en mera förfaren disponent.

Bolagsordningen för det bolag som år 1868 övertog bruket, hade fastställts av Kungl. Maj:t den 10 juli 1867. Mot slutet av 1870-talet kom en period med mindre goda konjunkturen för den svenska glasindustrin, och Rejmyra gjorde dessutom en betydande förlust genom den konkurs som en av dess största kunder, innehavaren av Åkerholmiska bosättningsmagasinet i Stockholm, grosshandlaren P. E. Nordstedt gjorde.

Den 3 januari 1879 dog friherre Victor Fleetwood, den 17 juli 1880 kammarherre Carl Gustaf Nisbeth och den 12 augusti samma år Fredrik von Post. En betydande del av aktiestocken skulle ha övergått till deras barn. Istället beslöt arvingarna jämte övriga aktieägare p.g.a. den dåliga lönsamheten att sälja samtliga aktier. Köpare blev brukets disponent Josua Kjellgren med Iwar Heyman som kompanjon. Köpet avslutades den 6 april 1881. Redan efter några år, närmare bestämt 1888, löste Kjellgren ut Heyman. Kjellgren dog 1901 men

bruket förblev i hans arvingars ägo ytterligare två år, varefter aktiemajoriteten förvärvades av det år 1902 under medverkan bl.a. av Rejmyre bildade aktiebolaget De förenade Svenska Kristallbruken. Bruket hade under flera år svårigheter att få verksamheten löande, och till sist visade det sig omöjligt att sanera brukets finanser. År 1926 måste bruket begäras i konkurs och verksamhet nedläggas.

På initiativ av grosshandlaren Gustaf E. Nilsson, Lotorp, som inköpte Rejmyre bruks fastigheter, och av de kvarvarande glasblåsarna började glasblåsningen på nytt år 1932. Vad som framställdes var huvudsakligen flaskor och damejanner. En ny hytta uppfördes på den äldsta hyttans plats och invigdes den 1 mars år 1936. Som disponent tjänstgjorde löjtnanten Carl Lagercrantz. Redan i december måste den av glasblåsarna bildade föreningen, som svarade för brukets affärer och drift och som av grosshandlare Nilsson också övertagit brukets fastigheter, gå i konkurs. Konkursboets anläggningar och fastigheter förvärvades strax därefter av ett konsortium bestående av fil dr Rolf Sievert, kaptan R. Sjöberg och assessor H. Almqvist och i februari månad 1937 inregistrerades Rejmyre Glasbruk AB. Disponent blev E. Rosengren. Civilingenjör Lennar Rocén, tidigare platschef vid Kosta, förvärvade bruket 1950. Därefter har det varit några ägarbyten. Glas bruket är fortfarande i drift.

Till de tidigare kända metallpolletterna (publicerade av Stiernstedt 1871 och 1877) finns även en ved- och kolpollett i papp, de har måtten 31 x 31 mm; den ena har trycket i rött, den andra i blått. Är möjligen den blå kolpolletten?

Polletterna har mitt på fältet en 1:a omgivna av ornament, däröver i båge RYSS PINNAR, däromkring en smal och en bred slät ring, i varje hörn ett R. På fransidorna finns den handskrivna texten: Egna.

Börje Rådström

Litteratur

Nisbeth, Å.: Rejmyre glasbruk. *Meddelanden 1958-1959 från Östergötlands och Linköpings Stads museum.*

Stiernstedt, A. W.: *Beskrifning öfver svenska kopparmynt och polletter.* Stockholm 1871.

Stiernstedt, A. W.: *Tillägg till beskrifning öfver svenska polletter. NM IV (1877).*

LYCKOPENNINGEN

BERLOCK I OLIKA STORLEKAR
med grön emalj
75 Öre Å i kr.

FYRVÄPPLINGEN

AF GRÖN EMALJ.

SÄVÄL BROSCH SOM BERLOCK
från 3 till 14 kr.

NYTT!

Tvåöring med fyrklöver

I dagstidningarna år 1898 fanns reklam för en lyckopenning i form av en tvåöring med ögla och ring. På myntet finns en fyrklöver instansad och den är bemälad med grön emalj. Man kunde också köpa fyrklövern som brosch eller berlock.

Tjeckien: Ordensnytt (2)

Jfr SNT nr 2 • 95 s 38

Hösten 1994 instiftades i Tjeckien två statsordnar, Vita Lejonets orden samt Tomáš Garrigue Masaryk-orden (bägge fanns f.ö. i Tjeckoslovakien före delningen). Det aviseras om att utlysa en tävling om ordenstecknens utformning. Själva tillkännagivandet om denna tävling gick mig dock förbi (trots att jag dagligen följer tjeckisk press). Tävlningen är nu avgjord och följande kan sägas.

Vita Lejonets orden

Utformningen av ordenstecknen har inte framgått tydligt. Jag har endast sett en dålig bild av en gipsmodell av ordenskraschanen. Skall man döma av den bilden torde VLO i stort se ut som förut, dock med vissa givna modifieringar främst vad avser ordenstecknets framsida samt ordenskedjan. Ordensbandet torde vara identiskt med gamla VLO, dvs rätt med vita bårder.

Tomáš Garrigue Masaryk orden

Av två acceptabla illustrationer att

döma följer ordenstecknet vissa "traditioner", baserade på VLO. Det innebär att tecknet har fem "kors"-armar (liksom VLO och franska Hederslegionen) och dessa är (som hos VLO) försedda med tre spetsar. Armarna är blåmaljerade. Medaljongen i mitten återger på åtsidan ett porträtt av presidenten Tomáš G Masaryk och på framsidan Tjeckiens statsvapen och devisen "Vi förblir trogna". Liksom VLO och Hederslegionen har tecknet upptill en krans (för VLO och TGMO en krans av lindblad – linden är det tjeckiska "nationalträdet"). Ordensbandet är vitt med röda bårder och en sträng i mitten (blå). Av illustration och text framgår dock ej om färgerna är fördelade på detta sätt; bårderna kan vara blå och mittsträngen röd.

Kraschanerna är åttauddiga. På storkorskraschanen är uddarna lika stora, på kommandörskraschanen är varannan udd i mindre format, varigenom kraschanen snarast kan sägas vara fyruddig.

Generellt sett kan utformningen anses vara relativt hyfsad, även om jag själv föredragit en mindre svulstig utformning. Kraschanerna är prydliga. Möjligen kan man anmärka, att medaljongen i mitten hade kunnat göras något mindre.

Jan Erik Walter

PRESSKLIPP

Grävde fram krukor med guldmynt

En byggnadsarbetare som skulle schakta bort jord på ett husbygge i centrala Egypten råkade gräva fram två krukor på sex meters djup. Krukorna visade sig innehålla guldmynt från de första islamiska århundradena. Sedan fyndet blivit känt i byn försvann mynten å det underligaste. Polisen har hittills återfunnit 34 stycken, bland annat ett daterat år 277 enligt islamisk tideräkning. 891 e.Kr. när Egypten styrdes av den tulunidiske härskaren Khumarawayh. (TT-Reuters)

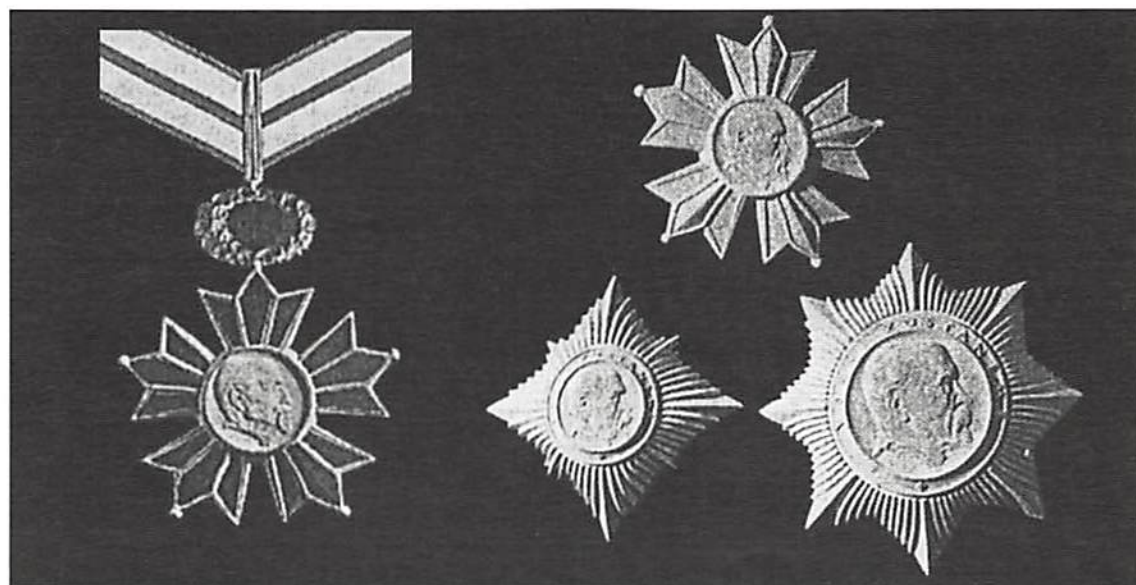
Prenumerera på
årsset och jubileumsmynt
från Norge, Danmark och Finland
genom oss.

Även utgåvor från hela världen.
Sedlar. Polletter.

Listor skickas gratis.

NORRTÄLJE MYNT AB

Box 4, 761 21 Norrtälje
Tel. 0176 - 168 26, Fax 0176-168 56

De nya modellerna för Masarykorden publicerades i tjeckisk dagspress den 25 febr 1995; foto: ČTK (Lidove Noviny) resp MAFA – Jana Noseková.

Nytt om böcker – recensioner

Derrick Byatt: Promises to Pay. The first three hundred years of Bank of England notes. London 1994, 246 sidor, rikt illus. i svart-vitt och färg. Inbunden med skyddsomslag. ISBN 0 907605 50 8. Utgiven av Spink & Son Ltd, 5, 6 & 7 King Street, St James's, London SW1Y 6QS, England. Pris: £35.00.

Bank of England är en av världens äldsta centralbanker med början 1694. Banken har därmed funnits i 300 år. Jubileet firades på olika sätt: banketter, seminarier, utställningar, ny £50-sedel och olika publikationer. Bl a utgavs Derrick Byatts bok *Promises to Pay*, som skildrar bankens sedlar under trehundra år. Man kan tycka att det mesta redan har sagts i ämnet. År 1987 utkom t ex *As Good as Gold. 300 Years of British Bank Note Design* av Virginia Hewitt (British Museum) och John Keyworth (Bank of England Museum). Men, Derrick Byatt, som varit anställd vid Bank of England sedan 1949, har fått tillgång till en mängd handlingar i bankens arkiv som aldrig tidigare utnyttjats.

Uppläggningsen av boken är kronologisk. Historiken börjar med de sedlar som utgavs 1694. Då var Sir John Houbolon bankens direktör. Passande nog avslutas boken med £50-sedeln från 1994 som visar just Houbolons porträtt. Bland alla spännande kapitel är den om hur banken skyddade sina sedlar mot förfalskare kanske mest intressant. Man var också tidigt ute för att få fram "säkra sedlar" som inte gick att förfalska. Spännande är kapitlet "Andreas and Bernhard" som handlar om de två tyska försöken att förfalska engelska sedlar för att till slut underminera den brittiska ekonomin. Den första tyska operationen initierades 1939 av SS-majoren Alfred Naujocks. Arbetet med dessa sedlar utfördes vid Rikstryckeriet vid Delbrücksstrasse i Berlin. Graveringen handhades av Gerhard Kreische. Han utförde graveringen under dödshot! Senare (1942) skulle förfalskningsarbetet skötas av fångar i koncentrationslägret Sachsenhausen. Man kunde emellertid inte hålla rätt papperskvalitet.

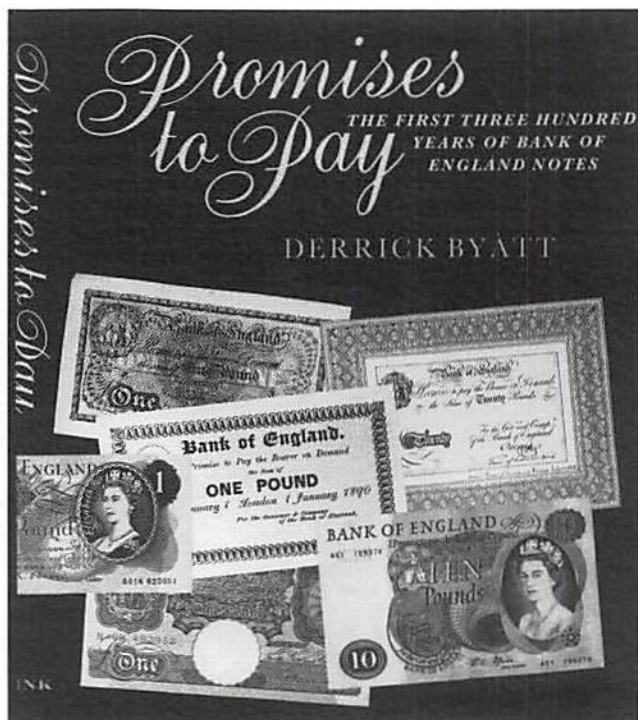
Boken innehåller många intressanta uppgifter om de engelska sedlarna. Här får vi t ex veta hur länge en sedel cirkulerar innan den dras in p g a förslitning. Det gjordes nämligen beräkningar 1792 och 1818. Naturligtvis har de skilda valörernas olika livslängd. Vi får också vet hur många svart-vita sedlar som ännu inte blivit inlösta. En del pengar ligger nog undagömda och säkert förstördes många sedlar under andra världskrigets bombraidar.

Samtliga sedlar från Bank of England finns medtagna och de är alla väl beskrivna. Bildmaterialet är rikt och många bilder publiceras för första gången. Boken kan varmt rekommenderas.

JW

"Political-Ravishment, or The Old Lady of Threadneedle Street in danger". Karikatyr av James Gillray (1797). Bilden visar premiärministern William Pitt d.y. som försöker råna Banken (Bank of England, ofta kallad "The Old Lady of Threadneedle Street") på dess guld. Den gamla damens klänning är gjord av £1-sedlar. Foto: ATA.

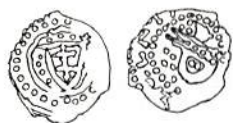
Nytt om böcker

Alan Herbert: Coin Clinic. 1.001 frequently asked questions. Utgiven 1995 av Krause Publications, 700 E. State St., Iola, WI 54990-0001, USA. Pris \$9.95 exkl. postavgift.

För dem som är intresserade av nordamerikanska mynt finns nu en bok som svarar på de 1001 vanligaste frågorna. Vilka är de vanligaste förfälskade mynten? Varför fungerar en magnet på ett kanadensiskt nickelmynt men inte på ett från USA? Vad betyder framställningen som finns på baksidan på dollarsedlarna?

Författaren Alan Herbert har under många år haft en egen spalt i *Numismatic News* och *Coins*. Spalten har kallats *Coin Clinic*.

Boken innehåller 224 faktsäckade sidor och många svart-vita bilder.

Eugenijus Ivanauskas: Lietuvos pinigų lobiai. Pasiėpti 1390–1865 metais. Vilnius 1995. 341 s. ISBN 9986-420-06-7.

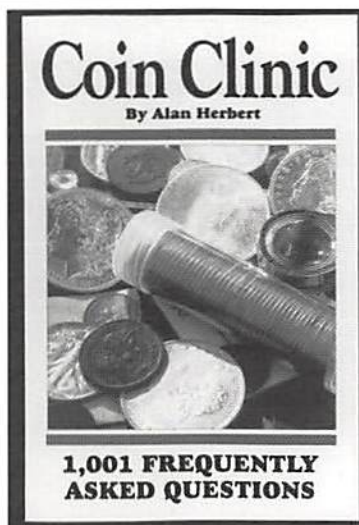
Boken utgör en katalog över 515 myntskatter i Litauen nedlagda åren 1390–1865. Varje fynd inleds med fyndomständigheterna, nedläggningsår och fyndår, en myntlista presenteras, inventarienummer och referenslitteratur är med i förekommande fall. Den innehåller blott ett fåtal bilder. Katalogen är författad på litauiska, men en mindre än en halv sida *summary* förklarar hur den är uppbyggd och återges här kortfattat:

Skatternas nedläggningsstid, fyndomständigheter och vidare öden beskrivs. Bestämningslistor presenteras. Skriftliga källor och muntlig information anges liksom nuvarande förvaringsplats där denna är känd. Uppgifter om fynden har hämtats ur tidskrifter, i arkiv vid bibliotek, museer och andra institutioner samt ur numismatisk litteratur från 1800–1900-talen. Information från upphittare, samlare och andra personer har insamlats och använts här.

Nästan alla mynt ur de skatter som finns vid museer och i några privata samlingar har studerats. Författaren assisterades här av Mikėlis Balėius, ägare till ett privat museum i Šventoji. Katalogen består av två delar: den första handlar om daterade skattfynd, den andra om skattfynd om vilka mycket litet är känt och vissa till och med är tvivelaktiga.

Boken är som vi ser i stort sett uppbyggd som *Sveriges Mynthistoria. Landskapsinventeringen* och går mycket väl att använda utan litauiska språkkunskaper.

MGL

**1,001 FREQUENTLY
ASKED QUESTIONS**

BÖCKER KÖPES OCH SÄLJES!

- Enstaka bättre objekt samt hela boksamlingar.
- Lista på numismatisk litteratur kan erhållas.

BOK & ANTIK AB

Box 2031, 191 02 Sollentuna.
08-673 39 61

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

har en upplaga på 1.400 ex.
Ca 1/10 av dessa når utanför Sveriges gränser – Norden, Europa, USA.
Tidningen kommer ut med 8 nr per år: första veckan i februari – maj, september – december.

Våra annonspriser är jämförelsevis låga. För annonsering kontakta Kjell Holmberg, tel 018-38 23 47 (kvällstid och helger).

Prisexempel:

1/1 sida (151 × 214 mm)	1.800:–
2:a omslagssidan	2.200:–
4:e omslagssidan	2.500:–
1/2 sida (151 × 105 mm)	1.000:–
1/4 sida (72 × 105 mm)	500:–
1/6 sida (47 × 105 mm)	350:–
1/12 sida (47 × 50 mm)	175:–

Sista materialdag: Den 1:a månaden före utgivning.

Heloriginal eller manus och gärna skiss sändes till Kjell Holmberg efter överenskommelse.

Annonser som ej är förenliga med SNF:s, FIDEM:s och AINP:s etik avböjs.

KÖPER SÄLJER VÄRDERAR

Kvalitetsauktioner
två gånger per år

**B. AHLSTRÖM
MYNTHANDEL AB**

Normalmstorg 1, 1tr.

Box 7662 103 94 STOCKHOLM
TEL: 08-10 10 10 FAX: 08-678 77 77

Ny "Räsänen"

Den välkände skulptören och medaljkonstnären Kauko Räsänen, Finland, har åter skapat en minnesmedalj, denna gång över den store tyske renässansmålaren (och -grafikern) Albrecht Dürer, som föddes för 525 år sedan, dvs 1471 (han avled 1528).

Räsänen har utfört en sk dubbelmedalj – hans egen "upppfinning" för många år sedan. Åtsidan visar som sig bör Dürers utseende. Han har utgått från ett ungdomsporträtt (i Prado, Madrid) från 1498 (ja, Dürer var långhårig), ett självporträtt. Inskriften är ALBRECHT DÜRER 1471-

1528. Åtsidans och frånsidans insidor utgöres av ett av Dürers mest bekanta verk, Adam och Eva, som en gång kortvarigt fanns i Sverige (men det tog drottning Kristina med sig). Frånsidan visar fem fyrkanter i hög relief med bilder av berömda samtida inom konsten eller av deras konstverk: Michelangelo (1475-1564), Leonardo da Vinci (1452-1519), Tizian (ca 1480-1576), Botticelli (1445-1510) och Rafael (1483-1520); ovanför eller under bilderna inskrifter. Till höger konstnärens namn och årtal: *Kauko Räsänen 1996*.

Medaljen slås dels i 999/1000 silver (ca 176 g) och 50 mm Ø, dels med samma diameter i brons. Upplaga i silver: 525 ex, i brons 525 ex, i brons med förgylld insida 525 ex. Medaljens nummer anges på randen.

Priserna är 399 DM för silver, brons 249 DM, förgylld insida 319 DM, insidornas motiv förgyllda 299 DM.

Skriv till MK Medaillenkunst GMBH, Keplerstrasse 28, D-90766 FÜRTH, om Du är intresserad. Medaljen levereras i etui. Betalning skall ske med Euro-check.

Foto efter modellerna: Foto-Retusche Schwarz, Nürnberg.

MYNTNYTT

Myntet 1000 år

Här har knappast undgått SNT:s läsare att Danmark, Norge och Sverige 1995 firade myntets 1000-årsjubileum. Låt oss se vad som hänt hos vår grannar.

Danmark

Här har man valt att inte bildmässigt anknyta till just 995 och Sven Tveskägg. Jan Petersen har utfört modellerna och mynt har slagits dels i silver om 200 kroner (38,3 mm ø, 31,1 g, 999/1000 silver), dels i aluminiumbrons och då som cirkulerande mynt om 20 kroner. Åtsidan visar dronning Margrethe II:s halvsida, vänster sida, iförd en hatt, framsidan den öppna kronan på ett kors, välkänt motiv på danska mynt från senmedeltid till 1600-tal. Åtsidans omskrift är dubbel – innanför DRONNING MARGRETHE II DANMARK finns en inre med runor – första gången sedan 1000-talet!

Ett gulddavslag har överlämnats till Den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

Norge

Här har man valt att fira minnet med ett bruksmynt i valören 5 kroner (29,5 mm ø, 11,5 g, 75%Cu, 25%Ni). På åtsidan Ingrid Austlid Rises porträtt av kong Harald V, på framsidan Olav Tryggvasons penning från 995 (åtsidan), omgiven av valören och nedtill NORSK MYNT / I TUSEN ÅR / 1995.

Myntet finns förstas i BU-kvalitet och kostar då 84 NOK.

Norge har också slagit en ny tiokroner med en detalj från en stavkyrkas tak på framsidan (24 mm ø, 6,8 g, 81%Cu, 10%Zn, 9%Ni); Nils Aas har modellerat.

FN-jubileet

Även här kan vi rapportera om ett norskt mynt – dock knappast cirkulerande. Det är om 50 kroner, mäter 32 mm ø, väger 16,85 g och håller 925/1000 silver. Åtsidan har Nils Aas porträtt av Harald V, framsidan visar norrmannen Trygve Lie i helfigur (FN:s första generalsekreterare) av Ingrid Austlid Rise samt FN-symboler. Myntet samt liknande på annat håll säljs under 3-5 år som ett av det brittiska myntverket administrerat projekt. Pris i proof 250 NOK.

Aktieägare. En lättrogen man, som ofta sätter hela sitt spel på ett enda kort. Om kursen faller, blir han reaktionär. Stundom är han också luftseglare, när han nemligen drifver vindhandel. Han måste vara en grundlig man, emedan han har att göra med fonder (fundamenter). Hustrun kallas aktioneserska.

Ur P G Bergs Ankedot-Lexikon

AUKTIONER

SVENSKA

1996
April 20-21 Stockholm, B. Ahlström

UTLÄNDSKA

Februari 3 Long Beach, Ponterio
7-10 München, Hirsch
17 Bryssel, Elsen

Mars 2 Helsingfors, Holmasto
Mynthandel
5 London, Spink
6-8 Osnabrück, Künker
12 London, Spink
29-30 Chicago, Ponterio

April 13 Oslo Mynthandel
24 London, Spink
27 Bryssel, Elsen
30 Frankfurt, Peus

Maj 4 Helsingfors, Holmasto
Mynthandel

FÖRENINGAR

Myntklubben Skilling Banco

Möteslokal: Huvudbiblioteket, Hunnebergsgatan 8, Linköping, Lindblomsrummet, 1 tr, kl 18.30-21.00.

8/2 Köp, byt och sälj.
25/2 Antik- och samlarmässa i Cupolen, Linköping, kl 10.00-15.30. Entré: 20 kr. Bordsbeställning genom Sven Arweson, tel 013/762 38
14/3 Årsmöte.
11/4 Torbjörn Lindström: *Judiska mynt*. Bussresa till Frimynt i Helsingborg. Bokning genom Roger Lind, tel 013/12 22 62. Pris ca 175 kr.
9/5 Träff med summering av den gångna säsongen och planering av nästa.

Du som önskar tillkännage kommande auktioner eller mässor i auktionskalendern omedels kontakta redaktionen, Kjell Holmberg.

Just utkommen!

Avesta Myntmuseum

(Numismatiska Meddelanden XXXIX)

av
Bertel Tingström

- Boken ingår i Svenska Numismatiska Föreningens serie Numismatiska Meddelanden som nummer XXXIX och omfattar 270 sidor.
- Tillkomsten av den samling, tillhörande Axel Ax:son Johnson, som utgjorde förutsättningen för museets tillkomst, beskrivs ingående. Här får vi möta storsamlare som Nyman, Cavalli, Wasastjerna, de Laval m.fl., liksom även mynthandlare som Bukowski, Appelgren och andra.
- Svensk mynthistoria, med naturligt fokus på koppar- och plåtmynt, upptar en stor del av boken.
- Museets samlingar beskrivs ingående, och boken är försedd med ett ypperligt bildmaterial – delvis i färg.
- Författare är museets skapare och Sveriges främste expert på plåtmynt – fil dr Bertel Tingström.

Numismatiska Meddelanden nr 39:

Ett myntmuseum kommer till

Planerna på ett myntmuseum; Varifrån kom samlingarna?; Inventering – överblick; Starten den 9 oktober 1979; Detaljplaneringen; Plåtmyntens uppdelning i huvudsamling och dubletter; Övriga inventarier och åtgärder; Montering av mynten; Invigningen av museet; Avesta Myntmuseum 1983-1994.

Inköpen

Vad fick generalkonsul Axel Ax:son Johnson att köpa Georg Nymans samling av plåtmynt?; Apotekare Gustaf Cavallis plåtmyntsamling; Gustaf Cavallis köp av 10-dalern; Plåtmyntsamlaren Gustaf Cavalli genom mynthandlaren T.G. Appelgrens ögon; Generalkonsulns köp av Gustaf Cavallis plåtmynt; Köpet av gardeskaptens Oskar Wasastjernas samling; Övriga förvärv 1919-1995.

Föremålen

Inledning; Svensk kopparpolitik 1624-1777; Plåtmyntens förändring 1644-1776; Att jämföra mynt; 10-dalern, världens största mynt. Avestas exemplar och de andra; Graving av stampar; Koppar- och mynttransporter; Avesta kopparbruk; Icke utstansade mynt på tenar vid valsverksprägling av kopparmynt; Vart tog våra plåtmynt vägen?; Plåtmynten i penningcirkulationen; Uttrycket "en plåt"; "Att betala med samma mynt"; Rysk grivna – 10 kopek – i plåtform; Gustaf III och falska betalningsmedel; Guldmedaljen vid Gustaf II Adolfs begravning 1634; Namn ur korrespondensen H. Bukowski – G. Cavalli.

Museets samlingar

Inledning; Proveniensen; Planscher; Antika och utländska mynt som cirkulerat i Sverige; Medeltida mynt; Sällsynta plåtmynt; Huvudsamlingen av plåtmynt; Kopparmynt; Silvermynt; Kastpenningar; Guldmynt; Sedlar; Polletter; Medaljer.

Medlemspris vid avhämtning: 200 kr. SNFs kansli har adress: Banérgatan 17, nb. 115 22 Stockholm. Öppet onsd-torsd 10.00 till 13.00. Tel 08-667 55 98. Fax 08-667 07 71.

Medlemspris (inkl porto) om boken önskas per post: 225 kr. Beställes genom inbetalning till Föreningens postgiro nr.: 15 00 07-3. Märk inbetalningskortet "NM 39 – Medlemspris".

Pris för icke medlemmar: 250 kr vid avhämtning. 275 kr om boken önskas per post.